

De grote gaard van kasteel Hoensbroek; een moestuin als windroos

DOOR R. H. M. VAN IMMERSEEL & A. R. ORBONS

In maart 2000 heeft het bestuur van de stichting Ave Rex Christe, eigenares van Kasteel Hoensbroek, aan de Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen en aan de directeur van Kasteel Hoensbroek opdracht gegeven tot het verrichten van historisch onderzoek naar de vroegere tuin- en parkaanleg van Hoensbroek.¹ Doel van het onderzoek was inzicht te verkrijgen in vorm en gebruik van de rondom kasteel Hoensbroek gelegen gronden. De nadruk lag hierbij op de voormalige omgrachte moestuin ten noordoosten van het kasteel, beter bekend als de grote gaard. De resultaten van het onderzoek zouden als basis moeten kunnen dienen voor het opstellen van een cultuurhistorisch verantwoord reconstructieplan van de grote gaard.² Gedurende de uitvoering van het historisch onderzoek kwam de wens naar voren om tevens een onderzoek naar het bodemarchief te laten plaatsvinden. Nog in 2000 werd hiertoe door het bestuur van de stichting Ave Rex Christe aan het archeologisch adviesbureau RAAP de opdracht gegeven tot het uitvoeren van archeologisch onderzoek in de grote gaard.³

Bronnen

Het onderzoek naar de tuinaanleg van kasteel Hoensbroek kenmerkt zich door het gebrek aan bronnen. Het aantal kaarten, schilderijen, tekeningen en geschreven bronnen met betrekking tot de tuinaanleg van kasteel Hoensbroek is uiterst schaars te noemen. Voor wat betreft de 17e eeuw zijn er geen kaarten bekend waarop kasteel Hoensbroek en de nabije omgeving op een dusdanige schaal staan weergegeven dat hier iets uit af te leiden valt. De eerste kaart waarop dit wel het geval is, is de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden [1771-1778].

Archivalia die een inzicht in de geschiedenis van de aanleg rondom het kasteel zouden kunnen geven, zijn eveneens schaars. Het huisarchief van kasteel Hoensbroek bevindt zich momenteel in centraal depot van de Duitse archiefdienst nabij Keulen [Dld].⁴

Het zeer uitgebreide huisarchief is nauwelijks ontsloten en lijkt weinig gegevens over de aanleg te bevatten. Voor dit onderzoek zijn steekproefsgewijs over een langere periode een aantal rentmeestersrekeningen doorgenomen. Geen van deze rekeningen bevatte gegevens met betrekking tot de tuinen en parkaanleg.⁵ Een goede ontsluiting van het archief kan gegevens opleveren die een nieuw licht op de aanleg van de tuinen zullen werpen.

Opvallend is tevens het vrijwel ontbreken van afbeeldingen. Slechts één tekening, vermoedelijk uit de 18e eeuw, is bekend waarop Hoensbroek het "pièce de resistance" van de voorstelling vormt.⁶ Ook voor wat betreft de 19e eeuw blijkt Hoensbroek karig bedeed te zijn. Er zijn twee portretten in familiebezit te Schloß Haag, waarop afgebeeld Clemens Wenceslaus Philippus Josephus Joannes Baptista, markies van Hoensbroek, uit het begin

Uitsnede Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden: Blad Schinnen, 1777. De sjablonenmatige invulling van de grote gaard met zes perken.

van de 19e eeuw, waarbij het kasteel op de achtergrond zichtbaar is.⁷

Verder zijn er nog een aantal 19e-eeuwse afbeeldingen bekend. De eerste is een litho met zuid-aanzicht van het kasteel door Muller naar een eerdere tekening van J.F. Jansen uit 1854.⁸ De tweede betreft een ongedateerd vooraanzicht.⁹ Tot slot heeft het Gemeente-archief Maastricht een aantal schetsen en pentekeningen in haar bezit die rond 1851 door Ph. van Gulpen zijn vervaardigd.¹⁰ Op geen van bovengenoemde afbeeldingen is echter de grote gaard zichtbaar.

De tuin- en parkaanleg in Limburg¹¹

Om iets zinnigs over de aanleg van kasteel Hoensbroek te kunnen zeggen, is het van belang om deze in de regionale Limburgse en landelijke context te beschouwen. Op het gebied van de tuin- en parkgeschiedenis kan men in de provincie Limburg een vreemde

tegenstelling bespeuren: terwijl de kastelen en historische landhuizen er dikwijls de ouderdom en bescheiden maat van dergelijke huizen elders in Nederland verre overstijgen, is er op het gebied van historische tuinen en parken veel minder interessants overgebleven of zelfs aangelegd. Het gebruikskarakter van de terreinen, de functionele component, treedt bij de Limburgse kastelen dikwijls beduidend sterker op de voorgrond dan het aspect van de "lusttuin" of de esthetische component. Dit gaat zeker op voor kasteel Hoensbroek. Het belang van Hoensbroek als agrarisch centrum van een grootgrondbezit mag blijken uit de grootte van de economiegebouwen.

Indirect is het ontbreken van bronnen, ondanks het bestaan van een aanzienlijk huisarchief, voor de gehele periode wel veelzeggend en bevestigt het de lage representatieve status die kasteel Hoensbroek in de bezittingen van de eigenaren innam. Het kasteel

zal voornamelijk vanuit zijn nutsfunctie als agrarisch bedrijf met bijbehorende leenhoven door de eigenaren zijn bestuurd.

Het grotendeels ontbreken van siertuinen in de 17e en 18e eeuw geldt niet alleen voor Hoensbroek. Belangrijke huizen als Amstenrade en Limbricht kenden in de zeventiende en achttiende eeuw nagenoeg geen aanleg buiten de nutstuinen. De moestuinen waren evenwel vaak fraai vormgegeven en hadden een duidelijke esthetische component. Dit was ook het geval bij Hoensbroek, zoals we verderop zullen zien.

Voorbeelden van uitgebreide classicistische tuinen zoals in de zeventiende en achttiende eeuw aangelegd bij kasteel Haeren bij Voerendaal, het nabij Stevensweert gelegen Walburg of de terrassentuinen van Neercanne zijn betrekkelijk zeldzaam in vergelijking met de rest van Nederland. Zonder hier al te diep op in te gaan, zullen we de oorzaken, naast de eerdergenoemde gerichtheid op het kasteel als agrarisch bedrijf, moeten zoeken in de politieke en economische situatie in Limburg in de zeventiende en achttiende eeuw. Rondtrekkende en soms plunderende soldatentroepen gedurende de Nederlandse Opstand en de latere Oostenrijkse Successieoorlog, een verregaande territoriale versnippering met als gevolg een overdaad aan grensposten en tolbarrières waren eerder regel dan uitzondering. En dit alles in een gebied dat klem zat tussen de belangen van de Republiek, het Prinsbisdom Luik, Frankrijk en de Habsburgers. De meeste kasteel-eigenaren zullen andere zorgen hebben gehad dan het aanleggen, verfraaien en onderhouden van een grootschalige tuin- en parkaanleg.

Bovendien verkozen veel van de Limburgse kasteel-eigenaren in deze woelige periode andere residenties boven hun Limburgs bezit. Zo stond Amstenrade van 1673 tot en met 1779 meestentijds leeg onder de opeenvolgende eigenaren zu Salm, von Dietrichstein en de prinsen de Ligne. Zij verkozen hun huizen in België en Duitsland als woonplaats.¹²

De landschapsstijl deed in Limburg rond 1800 zijn intrede. Belangrijke voorbeelden van grote projecten zijn Amstenrade, Neubourg, Vliet, Mheer en – beperkter van omvang – Cartils. De verlandschappelijking in de 19e eeuw is aan Hoensbroek ongemerkt voorbijgegaan. Kasteel Hoensbroek gold in ieder geval vanaf 1796 niet meer als domicilie van de markiezen van Hoensbroek. Zij woonden sinds het einde van de 18e eeuw op Schloss Haag te Geldern [Dld.]. Typerend voor de status van Hoensbroek is dan ook de situatie rond 1830. Wanneer op het Kadastraal Minuut Plan uit 1832 gekeken wordt naar het bezit van de markiezen van Hoensbroek, valt direct op dat zij in de directe omgeving van het kasteel slechts weinig grond, en dan slechts alleen weilanden, bezaten.¹³

De percelen ten noorden van de huidige Juliana Bernhardlaan die bij het bezit van de Van Hoensbroeks behoorden, waren allen ingeplant als boomgaard. Veelzeggend is dat het kasteel in de 19e eeuw geen eigen oprijlaan kende, maar dat de toegangsweg deel uitmaakte van de openbare weg die in zuidelijke richting naar Overbroek voerde.

De grote gaard in de 18e eeuw

De oudste kaart waar kasteel “Hontsbroek” op voorkomt, is de Kaart van de drie landen van Overmaze, Valkenburg, Daalhem en 's-Hertogenbosch van I. Tirion uit 1739.¹⁴

Gezien de schaal van de kaart valt hier verder niets uit af te leiden. Hetzelfde probleem geldt ook voor andere bekende 18e-eeuwse overzichtskaarten, zoals de Cartes des provinces de Pays Bas contenant les Contés de Flandres etc. uit 1774.¹⁵ Ook een tweetal kaarten van A. Wilmar uit 1774 die alleen de landen van Overmaze omvatten, geven geen nadere informatie over de omgeving en de aanleg rondom kasteel Hoensbroek.¹⁶ De eerste kaart waarop het huidige weiland, ten oosten van het kasteel, staat afgebeeld, is de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlan-

den die in de periode 1771-1778 op initiatief van graaf Joseph de Ferraris [1726-1814] tot stand is gekomen.¹⁷ Hoewel deze kaart, beter bekend als de Ferrariskaart, voor wat betreft structuren in het landschap minder nauwkeurig is dan latere kaarten als de Tranchotkaart en de Kadastrale Minuut Plans, is de invulling met terreintypes nauwkeurig te noemen.¹⁸ Boomgaarden, parken, sparrenbossen, en dergelijke zijn duidelijk herkenbaar. Dit is niet verwonderlijk, aangezien de kaart vanuit militair oogpunt is opgezet.¹⁹ Het gebied binnen de grachten van kasteel Hoensbroek staat volgens de legenda van de Ferrariskaart te boek als “Kasteel met moestuin, met water omgeven”. Het oostelijk tussen de binnen- en buitengracht gelegen gebied blijkt volgens de Ferrariskaart te bestaan uit zes rechthoekige perken op het grote weiland en twee achter elkaar gelegen perken op het noordelijk van de bijgebouwen gelegen terrein.

De opstellers van de kaart hebben zeker geen gedetailleerde waarheidsgetrouwe perceelsindeling weergegeven. Het betreft een sjablonematige aanduiding die niet meer aangeeft dan dat de hier binnen de gracht gelegen gronden in gebruik waren als moestuin. Ook andere kastelen in de omgeving van Hoensbroek hebben een gelijksoortige sjablonematige invulling met rechthoekige perken. Het nabijgelegen kasteel Merkelbeek heeft zelfs een vrijwel identieke invulling met eveneens zes perken van dezelfde grootte.

In 1922 constateerde R. Klapheck in *Die Schlossbauten zu Raesfeld und Honstorff und die Herrensitze des 17. Jahrhunderts der Maastal-Backstein-Architektur*: “Das Grundrissmotiv von Hoensbroeck und Hontstorff hat in der nächsten Nachbarschaft von Hontstorff noch einmal eine Wiederholung gefunden, auf Schloss Leerodt bei Geilenkirchen”.²⁰ Deze overeenkomst geldt niet alleen voor de plattegrond van het huis en de bijgebouwen, maar tevens voor de structuur van het terrein. Kasteel Leerodt kende, behalve een omgracht hoofgebouw en omgrachte

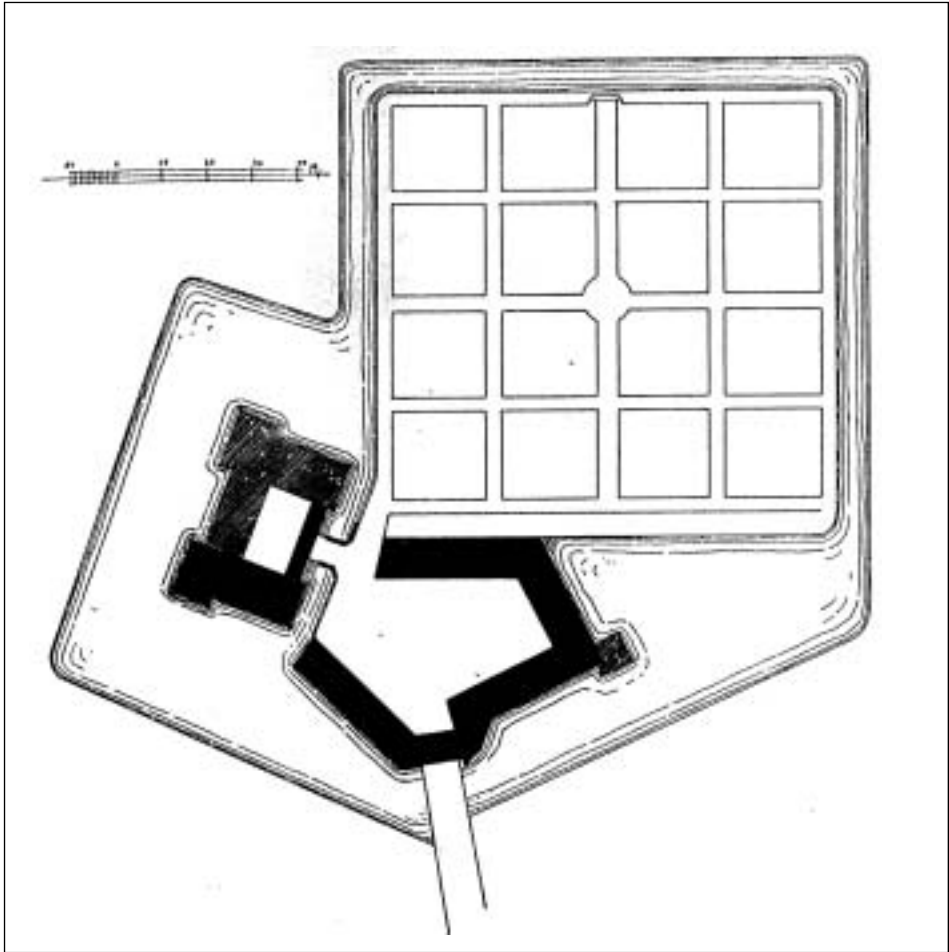
bijgebouwen, ook een apart omgracht vierkant perceel, in opzet identiek aan het weiland van kasteel Hoensbroek.²¹ Intrigerend is wel dat Klapheck het ten noorden van de bijgebouwen van kasteel Hoensbroek gelegen perceel afgebeeld heeft als een apart omgracht eiland.²² Helaas geeft Klapheck geen bronvermelding bij zijn afbeelding, zodat niet bekend is waar hij zijn “Lageplan” op gebaseerd heeft.

De grote gaard in de 19e eeuw

De eerstvolgende kaart waarop de grote moestuin van kasteel Hoensbroek op voorkomt, is de eerdergenoemde Tranchotkaart.²³ In de Franse tijd werd onder bevel van overste Tranchot tussen 1803 en 1813 een groot deel van het gebied ten zuidwesten van de Rijn in kaart gebracht. De Tranchotkaart werd vanuit militair oogpunt opgesteld en geldt als redelijk betrouwbaar, zeker daar waar het militair belangrijke objecten zoals [water]wegen, fortificaties en kastelen betreft. In het kader van het Tranchotproject werd in 1807 het gebied rondom Hoensbroek opgemeten door de landmeters Roubo en Boutinot. [Zie Tranchotkaart, blad 74 oost genaamd Valkenburg, 1807]

Op de Tranchotkaart is de vorm van de grote moestuin nader ingevuld. Een padenpatroon in de vorm van een Andreaskruis deelt de rechthoekige moestuin in vier driehoeken waarvan de punten elkaar in het midden raken. Langs de buitenzijde van de rechthoek ligt een omlopend pad dat de rechthoekige perceelsvorm volgt. De driehoekige perken vullen de gehele ruimte van de moestuin. Op de Tranchotkaart is opvallend genoeg het langwerpige perceel dat ten noordwesten van de grote moestuin ligt, niet als moestuin aangegeven maar als weiland.

In het geval van de Tranchotkaart is er vrijwel zeker geen sprake van een sjablonematige invulling van de moestuin, zoals op de Ferrariskaart wel kan worden verondersteld,

'Lageplan' Hoensbroek door R. Klapheck. Afbeelding overgenomen uit R. Klapheck, *Die Schlossbauten zu Raesfeld und Honstorf und die herrensitze des 17. Jahrhunderts der Maastal-Backstein-Architectur* [Düsseldorf, 1922] Het ten noorden van de bijgebouwen van kasteel Hoensbroek gelegen perceel wordt door hem afgebeeld als een apart omgracht eiland.

maar van een min of meer waarheidsgetrouwe weergave. De moestuinen van bijvoorbeeld de nabijgelegen huizen Rivieren, Ter Linden, Wijngaartshof en Struyver hebben ieder een eigen specifieke vorm en indeling.

De indeling van de moestuin in vier perken wordt bevestigd door een op 23 september 1796 opgestelde "inventaris der mobillien [...] op den kasteel Hoensbroek".²⁴ Deze inventaris werd opgemaakt na overlijden van de laatste bewoner van het kasteel: graaf

Lotharius Franciscus. Nadat de opstellers van het stuk eerst de goederen in het kasteel hebben beschreven, vervolgen zij hun weg naar "den grooten gaard", waar zich "eenen schoonen sonnewijser" bevond, en vervolgens naar "den kleinen gaertt" waar het "gaerde huys" stond [en nog steeds staat].

De indeling van de grote gaard in vier perken, zoals afgebeeld op de Tranchotkaart, komt overeen met de in de inventaris vermelde vier perken. De inventaris vermeldt

nauwgezet de indeling en beplanting van de grote moestuin:

“den 1sten perck of vierdel bestaet geheel in mist²⁵

en beplant met aardappelen

de rabatten rontomme voorsien met andere vrugten en gemoes²⁶ tot onderhoud des keuken.

den 2den perck suydwarts geheel bemist half beplant met aardappels dandere halfte met veldwortelen

den 3den perck oostwaerts 3/4 beplant met aardappels d'ander vierdel met staeckboonen de voorige 3/4 gemist

de rabatten als vooren

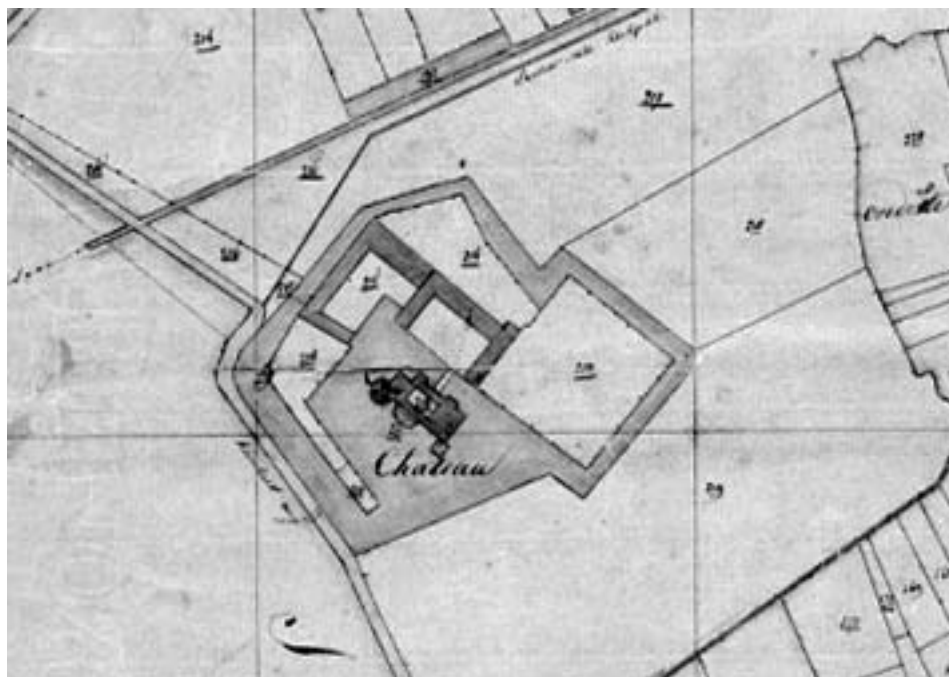
den 4den perck geheel beplant met cappucins tegenwoordig rijp 1 geheel gemist als boven de heggen en vrugten boomen in goeden staett en opgebonden”.

Het gebruik van de termen “in goeden staett en opgebonden” zou erop kunnen wijzen dat er sprake is van leifruit dat dan langs

de westgevel van het bijgebouw moet hebben gestaan. Het zou ook kunnen wijzen op de mate van onderhoud aan de fruitbomen, waarbij de juiste wijze van snoei, vorm en het enten van groot belang zijn voor de opbrengst.

Over de beplanting van de moestuin kan worden gesteld dat de voorkomende groenten vrij algemeen bekend waren. Aardappelen zijn in West-Europa sinds de 16e eeuw bekend, maar veroverden pas een vaste plaats op het menu in de tweede helft van de 18e eeuw.

Het Kadastraal Minuut Plan, gemeente Hoensbroek, sectie C genaamd Overbroek, 3e blad en opgesteld in 1832, geeft over de inrichting van de grote gaard en het eraast gelegen perceel weinig informatie.²⁷ Beide worden in de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel omschreven als “tuin”, waarmee moestuin werd bedoeld. Wanneer er sprake is van een tuin zoals wij die kennen, spreekt men in

Uitsnede Kadastraal Minuut Plan, gemeente Hoensbroek, sectie C genaamd Overbroek, 3e blad, 1832. De grote gaard was volgens de bijbehorende legger in gebruik als moestuin.

de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel van “grond tot vermaak” of “plaaziertuin”.

Tien jaar later, in 1842, werden in het gebied rond Sittard de verkenningen uitgevoerd voor de Topografisch Militaire Kaart no. 60.²⁸ De Topografisch Militaire Kaart is de voorloper van de huidige topografische kaarten en is, zoals de naam aangeeft, opgesteld vanuit militair oogpunt.²⁹ De Topografisch Militaire Kaart Sittard, no. 60 is in 1864 uitgegeven. Aangezien er geen tussentijdse aanvullende verkenningen zijn uitgevoerd, mag aangenomen worden dat de kaart de situatie van 1842 weergeeft. De Topografisch Militaire Kaart geeft de indeling van de grote gaard weer. De vorm van de moestuin wordt bepaald door een ruitvormig padenpatroon. De noordwestelijke punt van de ruit sluit aan op een dubbel pad dat de moestuin ontsluit via het ten noordwesten van de grote gaard gelegen perceel.

De grote gaard in de 20e eeuw

De Topografisch Militaire Kaart is tevens ook de laatst bekende kaart waar de indeling en padenloop van de grote gaard op staan afgebeeld. Latere topografische kaarten hebben niet meer een dergelijke hoge mate van detaillering.³⁰ Luchtfoto's die gemaakt zijn na de restauratie van het kasteel in de periode 1930-1943, laten zien dat de moestuin toen al omgevormd was tot een weiland. Deze verandering zal vrijwel zeker al in de 19e eeuw hebben plaatsgevonden. Vanaf 1796 werd kasteel Hoensbroek immers niet meer permanent bewoond door de eigenaren. Naarmate de 19e eeuw vorderde, namen de bezoeken van de eigenaren aan – en de interesse voor – kasteel Hoensbroek zienderogen af. Zo werd al in 1820 de inventaris overgebracht naar Schloss Haag. De *Voorlopige Lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst* kon in 1926 dan ook niet anders melden dan: “Het kasteel verkeert in een toestand van uiterst verval; van een der torens zijn de vloeren ingestort”.³¹

Luchtfoto kasteel Hoensbroek, na 1943.

Door het ontbreken van de bewoners na 1796 zal de grote gaard – die eerder samen met de kleine gaard genoeg producten moest opleveren om eigenaren en personeel van groente en fruit te voorzien – overbodig zijn geworden. De beheerder van het kasteel zal voor de voorziening in zijn eigen levensbehoeften genoeg gehad hebben aan de kleine gaard, die tot in de tweede helft van de 20e eeuw nog volop in bedrijf was.

In deze ontwikkeling stond kasteel Hoensbroek zeker niet alleen. Een fraai voorbeeld van een soortgelijke situatie als de aanleg van

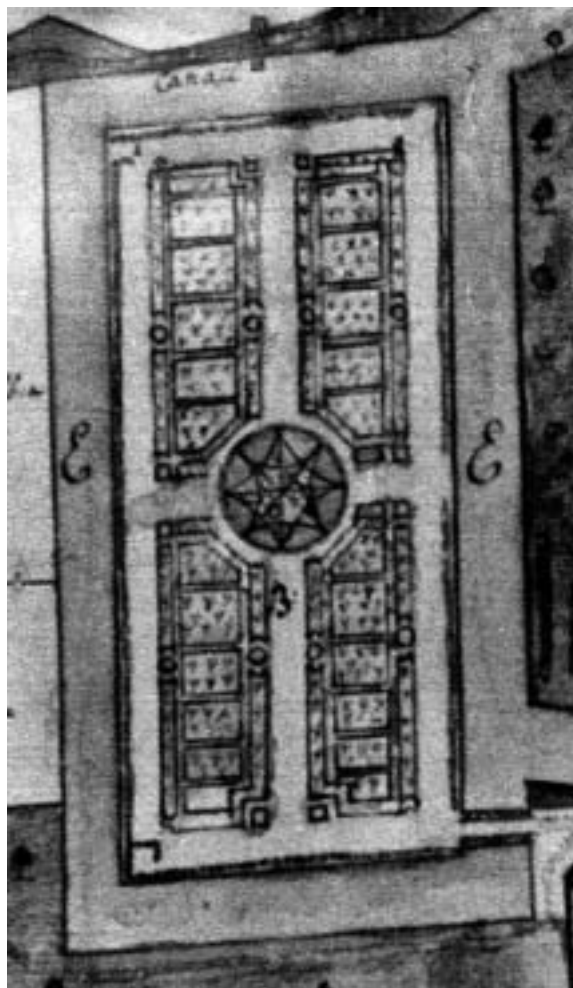
kasteel Hoensbroek wordt in de 19e eeuw aangetroffen op de havezate Weldam te Goor. In 1892 bezocht dominee J. Craandijk deze bekende Overijsselse havezate en refereert aan de situatie die hij hier bij een eerder bezoek in 1875 aantrof: “Vele jaren was Weldam of onbewoond gebleven of verhuurd geworden, de oude tuinen waren verdwenen, nuttige, maar weinig sierlijke aardappelvelden en boomgaarden strekten rondom de huizinge zich uit”.³²

Geologisch en archeologisch onderzoek

Aanvullend op dit historisch onderzoek is geofysisch en archeologisch booronderzoek in de grote gaard verricht door archeologisch adviesbureau RAAP uit Amsterdam.³³ Uit dit onderzoek blijkt dat in de bodem een ruitvormig padenpatroon herkenbaar is. In het midden van de moestuin, waar de punten van de perken elkaar raken, blijken zich volgens de weerstandsmetingen brokken mergel te bevinden.

Deze ruitvorm komt overeen met de vorm van het padenpatroon op de Topografisch Militaire Kaart [TMK.] uit 1842 en in zekere zin ook met de indeling van de moestuin volgens de Tranchotkaart uit 1807. De TMK. en Tranchotkaart wijken in vorm van elkaar én van de RAAP-interpretatie af. Toch betreft het in alle drie gevallen een indeling in vier driehoekige perken binnen de rechthoekige oppervlakte van de grote gaard. De verschillen tussen de diverse kaarten en het padenpatroon van de RAAP-interpretatie van het bodemarchief vallen te verklaren uit de onnauwkeurigheden in de veldmetingen en het omzetten van deze gegevens naar de latere kaartbladen.

Uit het RAAP-onderzoek valt verder af te leiden dat de zijden van de ruit gericht zijn op de windrichtingen noord, oost, zuid en west. De vier hoeken van de ruit zijn gericht op de halve windrichtingen noordoost, zuidoost, zuidwest en noordwest. Wanneer de opstellers van de inventaris in 1796 logischer-

Uitsnede van de moestuin uit de Carte Figurative van het Adellijk huys De Verduyn uit 1785. Duidelijk zichtbaar is dat de moestuin voorzien is van een rijk geornamenteerd hart in de vorm van een zonnewijzer, vijver of windroos. Kaart in particulier bezit.

wijze via de poort in westelijke hoek van de paardenstal de moestuin betraden, komt de ruitvormige RAAP-indeling eveneens overeen met de inventaris én de windrichtingen. Vanuit het eerste perk gaat men tegen de klokrichting in naar “den 2den perck suyd-warts” en vervolgens naar “den 3den perck oostwaerts”. Voor wat betreft de vorm van de rechthoek van de grote gaard is het zeer

waarschijnlijk dat het uitbaggeren van de grachten door de eeuwen heen veranderingen in de vorm van het perceel tot gevolg kan hebben gehad.

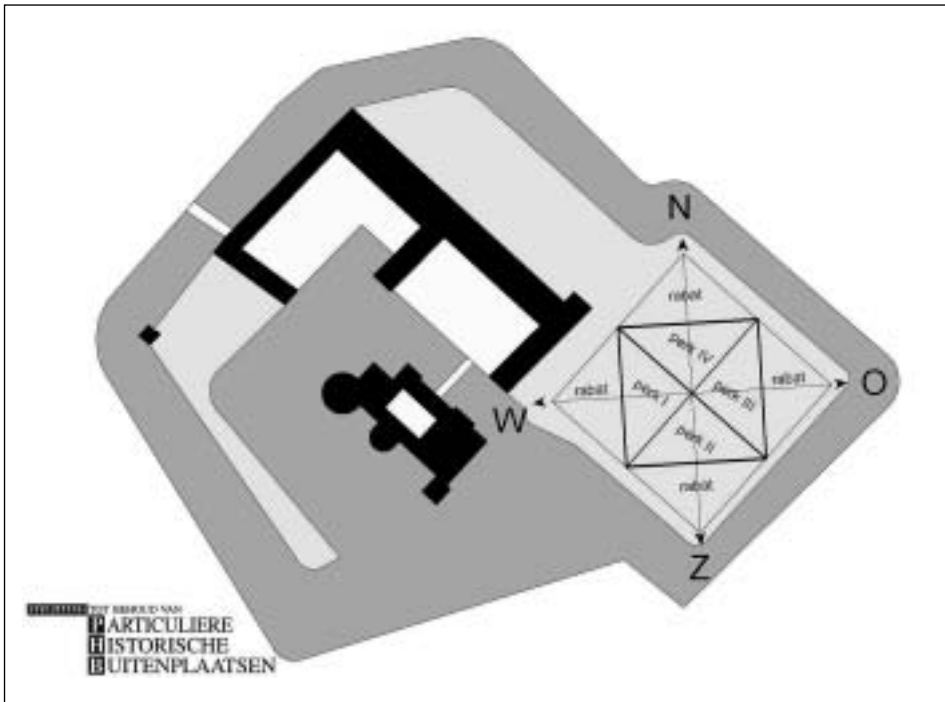
De indeling van de rechthoek met hierbinnen een ruit maakt dat er tevens vier driehoeken buiten de ruit liggen maar zich wel binnen de rechthoek bevinden. Dit zijn “de rabatten rontomme” waar in de inventaris sprake van is. Deze eveneens driehoekige rabatten, die gespiegeld liggen ten opzichte van de perken, zouden bij een ideale ligging van de rechthoek met hun punten precies het noorden, oosten, zuiden en westen aanwijzen. Door de oriëntering op de windrichtingen passen de driehoekige rabatten niet binnen het kader dat de omgrachting oplegt.

De punten van de driehoekige ruitperken komen bij elkaar in het centrum van de grote gaard, daar waar volgens de weerstandsmetingen brokken mergel in de grond zitten.

Vermoedelijk zal hier de “schoonen sonnewijzer” hebben gestaan die in de uit 1796 stammende inventaris wordt genoemd. Als bovenstaande interpretatie klopt, kan in feite kan gesteld worden dat de grote gaard is aangelegd als een windroos met in het midden een zonnwijzer waarmee de aanleg van de moestuin een extra betekenislaag krijgt. De gemaakte reconstructietekening is niet schaalvast en kan bij een eventuele reconstructie niet worden gebruikt. Bij een eventuele reconstructie zullen opmetingen aan de hand van de bodemsporen en een nauwkeurige opmeting van de ‘grote gaard’ zelf moeten worden gemaakt.

Conclusies

Het kasteel zal voornamelijk vanuit zijn nutsfunctie als agrarisch bedrijf met bijbehorende leenhoven door de eigenaren zijn

Reconstructietekening van de grote gaard met de windroos en de padenstructuur zoals die vermoedelijk in de 18e eeuw zal hebben bestaan. Tekening door ing. B. Jonker, beheerstechnisch medewerker Stichting P.H.B.

bestuurd. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat andere, meer comfortabele, huizen in hun bezit de voorkeur kregen voor bewoning. Kasteel Hoensbroek gold in ieder geval vanaf 1796 niet meer als domicilie van de familie.

Uit het historisch onderzoek is niet gebleken dat Hoensbroek in de 18e eeuw in het bezit is geweest van een geometrische tuinaanleg. Of dit evenzeer geldt voor de 17e eeuw, toen Hoensbroek zeker nog de hoofdzetel van de familie was, valt niet te achterhalen door het gebrek aan inzage van contemporaine bronnen.

Vast staat dat aan het einde van de 18e eeuw de grote gaard van kasteel Hoensbroek als moestuin dienst deed. De moestuin aanleg die vanaf het einde van de 18e eeuw tot in de eerste helft van de 19e eeuw aan de hand van bronnen bekend is, komt overeen met bijvoorbeeld de ornamentele moestuin van Huis Verduynen te Echt en kasteel Leerodt te Geilenkirchen.³⁴

De vorm en beplanting van de grote gaard wordt beschreven in de inventaris van 1796 en komt op vroeg-19e-eeuwse kaarten voor.

Het geofysisch en archeologisch onderzoek bevestigt de vorm van de padenstructuur. De indeling doet vermoeden dat men aan de nutsfunctie een ornamenteel karakter heeft gegeven door een windroos en zonnwijzer in de aanleg te verwerken. Toch valt niet uit te sluiten dat de indeling van de grote gaard oorspronkelijk een sierfunctie kende, die in later tijd, met behoud van de padenstructuur, is omgevormd tot moestuin. Hiervoor zijn echter geen bewijzen gevonden.

Algemeen gesteld, blijkt uit het onderzoek dat de gronden in de directe omgeving van het kasteel, voor zover te achterhalen valt, zijn gebruikt om in de dagelijkse voedselvoorziening van familie en personeel te voorzien. Hiermee was kasteel Hoensbroek zeker niet uniek. Andere soortgelijke situaties zijn te vinden in bijvoorbeeld de aanleg bij de hanzestate Weldam te Goor. Dat een moestuin behalve zijn nutsfunctie tevens een sierwaarde kan hebben, zoals ook op kasteel Hoensbroek verondersteld kan worden aan de hand van de inrichting als windroos met zonnwijzer, blijkt uit de moestuin van Huis Verduynen te Echt.

Noten:

1. Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Kamer van Koophandel voor Zuid-Limburg in het kader van de Investeringsregeling Toerisme.
2. Het onderzoek is, zowel methodisch als inhoudelijk, in intensief overleg met dhr. ir. P.A.M. Mertens, adviseur van de stichting Ave Rex Christe, uitgevoerd.
3. Dit deelonderzoek is in nauw overleg met mw. drs. J. HOEVENBERG, toenmalig gemeentelijk archeologe, uitgevoerd.
4. Er is een inventarisatie en ordening van het grafelijk archief Hoensbroek uitgevoerd. Tevens zijn er plannen om de archiefstukken op microfiche te digitaliseren.
5. J.M. VAN DE VENNE [e.a.], *Geschiedenis van Hoensbroek* [Hoensbroek, 1968] vermeldt op p. 153-157 gegevens aan de hand van de rentmeestersrekeningen. De hier genoemde groenten, granen en andere gewassen waren afkomstig van de bij

kasteel Hoensbroek behorende leenhoven.

6. W.A. BEELAERTS VAN BLOKLAND [e.a.], *Nederlandsche Kasteelen en hun Historie*. Deel 3 [Amsterdam 1915], 80. Deze tekening wordt door de auteurs niet gedateerd en zo schrijven zij "welke door ons in Geldern werd gevonden". Schloss Haag is aan het einde van w.o. II gebombardeerd. Vermoedelijk is de tekening destijds verloren gegaan.
7. Clemens Wenceslaus Philippus Joannes Baptista van Hoensbroek [1776-1844]. Het betreft een detail van een miniatuurportret en een detail van een portret. Beide bevinden zich in Schloss Haag te Geldern [Dld.]. De schilderijen kunnen gedateerd worden op ca. 1800-1815, gezien de kleding van de hoofdpersoon die in Napoleonisch tenue staat afgebeeld.
8. Litho kasteel Hoensbroek door Muller, naar J.F. Jansen [1854]. Collectie Stadsarchief Maas-tricht.

9. RDMZ, fototheek. Op de reproductie staat vermeld: "Vóór 1915. Herkomst onbekend".
10. Gemeentearchief Maastricht, collectie Van de Noordaa [opgenomen in Historisch Topografische Collectie], no's 277; 439; 465a en 465b.
11. Zie hiervoor H.M.J. TROMP EN R.H.M. VAN IMMERSEEL, 'Limburgse Kastelen: Tuinen en Parken', in W. HUPPERETZ, B. OLDE MEIERINK e.a. [red.] *Limburg. Burgen en landhuizen 1000-1800* [Utrecht 2005].
12. P. ORBONS, 'Het 'oude' kasteel en zijn bewoners [circa 1200 tot 1779]' in A.R. ORBONS, *Amstenrade. Een adellijk woonhuis in Zuid-Limburg* [Utrecht 2003], 12-13.
13. KMP., Gemeente Hoensbroek, sectie C genaamd Overbroek, 3e blad en opgesteld in 1832.
14. NA Den Haag, Afdeling kaarten en tekeningen, VTH no. 1313.
15. NA Den Haag, Afdeling kaarten en tekeningen, VTH no. S-331.
16. NA Den Haag, Afdeling kaarten en tekeningen, VTH no's. 3114 en 3115.
17. Koninklijke Bibliotheek België, Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, Ferraris 1777, blad Schinnen [Brussel, heruitgave 1965]. Deze facsimile-uitgave uit 1965 bevindt zich in de bibliotheek van de RDMZ, in het Centre Ceramique, Gemeentearchief Maastricht en in de bibliotheek van het Stadsarchief Heerlen.
18. Bij een triangulatie-opmeting, die eind 18e-begin 19e eeuw geïntroduceerd werd, werd over een groot gebied een driehoek gemaakt tussen kerktorens [of andere hoge gebouwen] van verschillende dorpen. Deze metingen waren veel nauwkeuriger dan de tot dan toe gangbare opmetingen.
19. A. DE SMET, 'Historische nota' in *Inleiding bij de Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden* [Brussel 1965], 9-12, aldaar 10-11.
20. R. Klapheck, *Die Schlossbauten zu Raesfeld und Honstorf und die Herrnsitze des 17. Jahrhunderts der Maastal-Backstein-Architektur* [Düsseldorf, 1922], 9.
21. Over de invulling van dit perceel zijn verder geen gegevens gevonden. Ook Klapheck geeft geen verdere details.
22. R. Klapheck, *Die Schlossbauten*, 88.
23. Landesvermessungsamt Nordrhein-Westfalen, Kartenaufnahme der Rheinland. Tranchot & Von Müffling 1805-1807. [z.p., heruitgave 1967]
24. Overgenomen uit I. VAN DER JEUGD, *De geschiedenis van kasteel Hoensbroek met de nadruk op het interieur. Een onderzoek ten behoeve van een nieuw museaal presentatie beleid* [scriptie RU Leiden 1996], 230 e.v..
25. Mist, bemist; mest, bemest. Dat in de inventaris het bemest zijn van de perken expliciet wordt vermeld, is niet ongebruikelijk. In pacht- of gebruiksovereenkomsten wordt de gebruikende partij vrijwel altijd verplicht de gronden te bemesten om uitputting te voorkomen.
26. Gemoes; groente.
27. In het begin van de 19e eeuw, nog onder Napoleon, is men begonnen met het vervaardigen van kadastrale kaarten om op deze wijze een uniforme door een gecentraliseerde staat geregelde grondbelasting mogelijk te maken. Onder het Koninkrijk der Nederlanden is de kadastrale opmeting van Nederland voortgezet en in 1832 voltooid. Bij het Kadastraal Minuut Plan behoort de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel waarin per perceel het grondgebruik staat aangegeven.
28. RDMZ, fototheek. Topografisch Militaire Kaart, Sittard no. 60, verkend 1842, uitgave 1864.
29. De met de hand ingekleurde topografische manuscriptkaarten van de provincie Limburg, afgebeeld in de Grote Historische Provincie Atlas, Limburg 1837-1844 [Groningen 1993] dienden als uitgangspunt voor de 1864 in steen gegraveerde eerste officiële topografische kaart van Nederland; de Topografisch Militaire Kaart. De manuscriptkaart Hoensbroek komt in grote lijnen overeen met de Topografisch Militaire Kaart en is daarom niet opgenomen in dit rapport. Afwijkingen ten opzichte van de Tranchtkkaart zijn dat aan de oosten- en zuidzijde, direct grenzend aan de gracht, een dubbele boomsingel te zien is die aan de noordzijde overgaat in een boomsingel, met een enkele rij bomen beplant. Voor deze kaart zie *Grote Historische Provincie Atlas, Limburg 1837-1844* [Groningen 1993], blad no. 91.
30. Zie hiervoor: Topografische kaart Heerlen Bonneblad, no. 763, verkend 1912 en 1913, gedeeltelijk herzien 1924, uitgave 1925; topografische kaart Heerlen Bonneblad, no. 763, verkend 1935, uitgave 1937; topografische kaart Hoensbroek no. 60D, verkend 1955, uitgave 1959 en topografische kaart Hoensbroek no. 60D, gedeeltelijk herzien 1965, uitgave 1968.
31. De Voorlopige Lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Deel 8 *De Provincie Limburg* [Utrecht, 1926], 138.
32. J. CRAANDIJK, 'De havezathe Weldam bij Goor' in *Eigen Haard*, no. 35 [192], 545-550, aldaar 548.
33. S. POLMAN, *Kasteel Hoensbroek, gemeente Heerlen. Een archeologisch onderzoek* [RAAP Archeologisch Adviesbureau BV, 2001]
34. R.H.M. VAN IMMERSEEL, 'Huis Verduynen te Echt en zijn tuinen' in *De Woonstede door de eeuwen heen*, no. 115 [1997].

Wanbetalers van de cijnsgoederen van Haeren

DOOR F. M. GERARDS

Puttend uit een cijnsregistertje uit de 16e eeuw, hebben de auteurs P. Habets en L. Augustus in 1993 in *Het Land van Herle* een helder en informatief artikel gepubliceerd over de cijnsgoederen, oorspronkelijk laatgoederen die de heren van Hoensbroek in de 16e eeuw bezaten te Voerendaal.¹ In het artikel werd, na een uitvoerige inleiding, in een bijlage het register letterlijk weergegeven. Het bevatte onder andere een overzicht van de percelen, de verschillende eigenaren en de cijns of erfpacht die jaarlijks aan het Huis van Hoensbroek moest worden afgedragen. De af te dragen cijns kon bestaan uit een afdracht in natura, bijvoorbeeld een hoeveelheid rogge of een aantal kapoenen, ofwel uit een betaling in geld. Het door de auteurs geraadpleegde leggerboek was bijgehouden tot aan het einde van de 18e eeuw. Maar bij de te Voerendaal gelegen cijnsgoederen, in totaal twaalf, was na 1600 niets meer bijgeschreven. De auteurs concludeerden hieruit dat het erop leek dat deze goederen aan andere heren waren overgedragen.² Zeer waarschijnlijk is dat ook het geval geweest. De cijnsrechten van een aantal van deze percelen waren overgedragen aan het adellijke huis Haeren te Voerendaal, dat van 1371 tot 1631 eveneens eigendom was van de heren van Hoensbroek. Het meest aannemelijk is dat dit is gebeurd tijdens een deling der Hoensbroekse bezittingen. Dat betekent dat de eigenaren van deze percelen na 1600 niet meer cijnsplichtig waren aan het Huis van Hoensbroek, maar aan de achtereenvol-

gende eigenaren van Haeren. In de 18e eeuw leverde de jaarlijks te betalen cijns of grondlast, die gebonden was aan een bepaald perceel, echter de nodige problemen op. Verschillende eigenaren weigerden eenvoudig te betalen. In deze bijdrage wordt een overzicht gegeven van de verschillende wanbetalers en de stappen die door twee eigenaren van Haeren werden ondernomen om hen alsnog te dwingen hun achterstallige cijns te voldoen.

Haeren in bezit van de familie Van Clermont

In 1722 maakte de toenmalige eigenaar van Haeren, Herman George baron van Tunderfelt, bekend, Haeren inclusief de hoeve Ten Neelen openbaar te willen verkopen aan de hoogst biedende. De openbare verkoop, onder regie van de Keurkeulse Mankamer te Heerlen, vond plaats op 24 november 1722. Als hoogst biedende werd de Akense lakenfabrikant Johan Adam Klermont de nieuwe eigenaar. Op dezelfde dag vond ook de verheffing van het goed plaats.³

Johan Adam verwierf Haeren met de hoeve Ten Neelen voor tienduizend pattacons. Hij voldeed dit bedrag door aan de griffier van de Mankamer een aantal wisselbrieven te overhandigen ter waarde van 5993 rijksdaalders en 25 stuivers en 862 Louis d'Or ter waarde van 3286 rijksdaalders. Bovendien betaalde hij aan het Huis van Hoensbroek 720 pattacons ter voldoening van de aan het huis

Document betreffende de erfpacht, gevestigd door baron De Haudion.

sa Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, 'Genachtiging gehouden den 14 juli 1722'.

Haeren klevende erfpacht.⁴

Aan Haeren was ook een 'Laat of Chijns Caerte' verbonden. Deze had betrekking op een aantal te Voerendaal gelegen percelen, waarvan de eigenaren cijns of erfpacht verschuldigd waren aan de eigenaar van Haeren. Deze cijnsplichtige percelen waren echter niet bij de aankoop inbegrepen. Ze vielen namelijk buiten de jurisdictie van de Mankamer.

Dat impliceert dat deze goederen en de daaraan klevende cijns allodiaal goed waren en dus geen leengoed. Vandaar dat ze openbaar verkocht dienden te worden via de schepenbank van Heerlen en niet via de Mankamer. Uit het gegeven dat de goederen van Haeren echter van oudsher integraal Keurkeulse lenen waren, en de genoemde cijnsplichtige percelen niet, kan worden afgeleid dat deze goederen met de daaraan klevende cijns in een latere periode aan Haeren moeten zijn toegevoegd. Waarschijnlijk zijn dit

de oorspronkelijk aan het Huis Hoensbroek cijnsplichtige percelen waarvan de eerder vermelde auteurs vermoedden dat ze aan andere heren waren overgedragen. Die overdracht moet dan na 1600 hebben plaatsgevonden.

Johan Adam Klermont kreeg uiteindelijk ook de cijnsrechten van deze percelen in handen. Het is namelijk bekend dat hij in 1723 via de Heerlense schepenbank, 'ter fine van Purge Civil', 'een bundel laat, mitsgaaders van de laat Caerte' ter proclamatie stelde.⁵ Dat betekent dat op zijn verzoek drie maal, namelijk op 4 juli, 18 juli en 1 augustus, via een openbaar schrijven bekend werd gemaakt dat degene, die meende op deze erfpacht enig recht te kunnen doen gelden, dit bij de schepenbank bekend kon maken 'op poene van een eeuwige geswijgh'. Deze 'purge-civil' was een zuiveringsprocedure waardoor de koper mogelijke aanspraken van derden op deze cijnsrechten kon afsnijden. Zo kon

hij er uiteindelijk zeker van zijn dat hij deze rechten in absolute eigendom had verworven.⁶

Nu Johan Adam erin geslaagd was de cijnsrechten van deze percelen te verwerven, waren de eigenaren van deze percelen verplicht jaarlijks op Haeren de verschuldigde erfpacht te komen voldoen. Een aantal jaren ging dat goed. Daarna ontstonden er problemen.

Achterstallige betalingen

In 1752 werd door de familie Van Clermont een overzicht samengesteld van personen die *'aan de Chijns Caarte van het adellijk Huijs van Haeren in de Bank van Heerle merkelijk ten agteren zijn'*.⁷ De achterstallige betalingen kwamen voor rekening van vier personen, namelijk Elisabeth Ramekers, Elisabeth Niesten, Thomas Boumans en Herman Schaeps.

De in Voerendaal wonende Elisabeth Ramekers was aan de cijnskaart van Haeren jaarlijks *'een en een half vat Rogge'* verschuldigd. Dat was de erfpacht die ze verschuldigd was voor een weiland dat gelegen was bij de hoeve Lindelauf te Voerendaal. De jaarlijkse vervaldatum was op St. Andries [30 november]. Voor de jaren 1722 t/m 1727, dus zes jaar lang, was de verschuldigde cijns voldaan. Daarna was er niets meer afgedragen, *'dus ten agteren van den jare 1728 tot dato dezes'*.

Elisabeth Niesten uit Winthagen moest voor haar perceel aan de cijnskaart van Haeren jaarlijks drie vaten rogge leveren. Van 1722 t/m 1727 was aan die verplichting voldaan. De laatste afdracht had plaatsgevonden op 22 september 1728 *'en zedert dien tijd tot dato dezes verschuld ende ten agteren'*.

Thomas Boumans moest voor een weiland, gelegen bij de hoeve Lindelauf, jaarlijks *'een en een half vat Rogge'* leveren. Zeven jaar lang was dit ook daadwerkelijk gebeurd. De laatste afdracht had plaatsgevonden op 9 april 1729. Daarna was er niets meer afgedragen.

En tenslotte Herman Schaaps. Deze te Kunrade wonende boer was aan de cijnskaart

jaarlijks *'een steen vlas'* verschuldigd. Hiermee werd een hoeveelheid vlas bedoeld die het gewicht had van een steen die iets meer woog dan twee pond. Tot 1728 was aan die verplichting voldaan. Daarna was ook voor zijn perceel geen cijns meer afgedragen.

In het hierboven vermelde overzicht van achterstallige betalingen valt het volgende op. In de eerste plaats dat de verschuldigde erfpacht vanaf 1722 trouw jaarlijks was voldaan en dat men dit zes à zeven achtereenvolgende jaren had volgehouden. In de tweede plaats dat in alle vier de gevallen omstreeks 1728 de afdrachten waren gestaakt. En in de derde plaats dat sindsdien ook geen afdrachten meer hadden plaatsgevonden. In 1752 was al vierentwintig jaar lang niets meer betaald!

Dat gedurende een aantal jaren de erfpacht wel was betaald, wijst erop dat deze in ieder geval niet ten onrechte was opgeëist. Anders zouden er al in eerder stadium problemen zijn ontstaan. Dat de afdrachten omstreeks hetzelfde tijdstip werden stop gezet, moet een oorzaak hebben gehad maar helaas is deze onbekend.

Verder dient er rekening te worden gehouden met de mogelijkheid dat de genoemde schuldenaren in de periode van 1722 tot 1752 het betreffende perceel misschien nog niet in eigendom hebben gehad, ook al werden in 1752 wel hun namen genoemd. De cijns of erfpacht was namelijk gekoppeld aan het perceel, niet aan de persoon. In 1752 was de situatie anders. Toen hadden de genoemde personen het perceel in ieder geval wel in eigendom, zoals dadelijk zal blijken, en dus was het logisch dat toen ook hun namen werden genoteerd.

Dat er pas in 1752 serieus werk werd gemaakt van de achterstallige betalingen, kan erop wijzen dat na 1728 de jaarlijkse cijns door de familie Van Clermont niet meer was opgeëist. Maar ook dat weten we niet zeker. Mogelijk is namelijk ook dat er tussen 1728 en 1752 wel om gevraagd was, maar dat er

verder geen serieuze stappen waren ondernomen. Indien dat het geval was, dan was in 1752 de maat vol! Maar waarom pas in 1752?

Dat kan te maken hebben gehad met het overlijden van Esaías Klermont. Na het overlijden van zijn vader Johan Adam op 2 juni 1731 was hij namelijk de nieuwe eigenaar van Haeren geworden. Esaías overleed echter op 13 november 1751. Op 24 juli 1752 werd Haeren opnieuw verheven voor de Keurkeulse Mankamer door Esaías' zoon Johan Arnold.⁸ Voor de hand liggend is dat de nieuwe eigenaar niet alleen wilde weten wat zijn rechten waren, maar daar ook serieus werk van wilde maken. Zo bezien is het niet vreemd dat Johan Arnold degene was die op het spoor kwam van de achterstallige cijns en daar uiteindelijk ook paal en perk aan wilde stellen. Het was echter zijn neef Johan Adam Godtschalck die, als gemachtigde van zijn grootmoeder Catharina Barbara van der Weyden, zich met de uitvoering van die taak belastte.

Vriendelijk betalingsverzoek

En betalen, na dat zo'n vierentwintig jaar niet meer te hebben gedaan, was er in 1752 ook niet meer bij, ondanks vriendelijke verzoeken daartoe van de familie Van Clermont. De conclusie luidde dan ook: *'Ende gemerkt de voors. Debiteuren uijt haar eijgens niet komen voldoen aan haare verschuldheijd, niet tegenstaande daar toe vriendelijk aange maant zijnde'*.

Johan Adam Godtschalck liet het er echter niet bij zitten. Namens de familie Van Clermont was hem er alles aan gelegen om de achterstallige cijns alsnog binnen te halen. Hij nam zich voor *'den weg van Regten in te slaan'*.⁹

'Notariele Insinuatie, Afvraege en Protest'

Tegen bovengenoemde schuldenaren werd een juridische procedure opgestart, die als titel droeg: *'Notariele Insinuatie, Afvraege en*

Protest aan, van, en tegens de debiteuren aan de Chijns Caerte van Haeren'. Een *'insinuatie'* of aanzegging was een bekendmaking, waardoor een persoon, ter verzekering van zijn rechten, zijn wil aangaande een zaak aan iemand anders uitdrukkelijk ter kennis bracht. Hierbij ging het er meestal om, een in gebreke zijnde debiteur ertoe aan te zetten om zijn verplichtingen na te komen. Competent voor het uitbrengen van zo'n aanzegging was onder andere de notaris, vergezeld van twee getuigen. De procedure was als volgt:

Het begon met een verzoek tot aanzegging. Hierbij richtte de eiser zich tot een notaris met het verzoek, de aanzegging te doen waarbij de notaris op de hoogte werd gesteld van de eis die men ter kennis wilde hebben gebracht. In de aanzegging diende deze eis kort en krachtig te worden verwoord. Tevens droeg de eiser de notaris op, er zorg voor te dragen dat van de schuldenaar een helder en eenduidig antwoord werd verkregen.

Vervolgens bracht de notaris met twee getuigen een bezoek aan de schuldenaar. Tijdens dit bezoek werd het verzoek van eiser voorgelezen, waarna de schuldenaar om een antwoord werd gevraagd. Was het antwoord onvoldoende of zelfs een weigering, dan werd door de notaris protest aangetekend. Tot slot werd van de aanzegging en het protest een verslag gemaakt, waarvan de eiser een afschrift kreeg.¹⁰

De eerste aanzegging

Voor de uitvoering van de hierboven beschreven procedure werd door Johan Adam Godtschalck de Voerendaalse notaris Cornelis Swildens ingehuurd. Op 28 november 1752 werd de notaris op het huis Haeren ontvangen, waarbij hij het verzoek tot *'insinuatie en protestatie'* ontving.

Dit verzoek hield in dat hij samen met twee getuigen de schuldenaren zou bezoeken. Tijdens dat bezoek diende hij aan hen bekend te maken dat ze zich binnen acht dagen op

het huis Haeren moesten melden om daar alsnog hun schulden te voldoen. Tegen onwillige betalers moest hij protest aantekenen. Hierbij zouden ze te horen krijgen dat tegen hen verder zou worden geprocedeerd, waarbij ze het risico liepen, te moeten opdraaien voor alle kosten, schade en achterstallige rente.

Twee dagen later, op 30 november, ging de heer Swildens met twee getuigen op pad. De getuigen waren twee inwoners van Voerendaal, namelijk Peter Damen en Johannes Janssen. Allereerst ging hij naar Winthagen, waar hij een bezoek bracht aan Elisabeth Niesten. Hij las haar de eis van de familie Van Clermont voor maar kreeg als antwoord: *"Ik weet van geene Pagt tot Haren te betalen, daar heb ik mijn leven niet van gewist, en sal ook niet betalen!"* Omdat dit antwoord onvoldoende was, tekende de heer Swildens namens eiser protest aan. Hierbij stelde hij haar op de hoogte van de consequenties die dit antwoord voor haar kon hebben. Alle kosten, schade en achterstallige rente die eiser reeds geleden had en nog zou lijden, zouden op haar worden verhaald.

Vervolgens ging de notaris naar Kunrade, waar hij een bezoek bracht aan Martinus Schaeps. Ook hem las hij de eis van de familie Van Clermont voor, waarna hij als antwoord kreeg: *"Als mij de Heer van Haren Boek en pand aanwijst dat ik schuldig ben dan sal ik betalen!"* Echter, ook dit antwoord was onvoldoende. Opnieuw tekende de notaris protest aan waarbij hij Martinus Schaeps wees op de consequenties van zijn antwoord.

Te Voerendaal bracht Swildens een bezoek aan Elisabeth Ramekers. Nadat hij haar de eis had voorgelezen, kreeg hij als antwoord: *"Ik kan niet lezen of schrijven, ik wil boek aangewezen hebben, als ik dan schuldig ben sal ik betalen!"* Ook dit antwoord was onvoldoende. Daarom informeerde hij ook Elisabeth Ramekers over de consequenties van haar antwoord.

De laatste schuldenaar op zijn lijstje was Thomas Boumans. Aangezien deze was over-

leden, klopte hij aan bij zijn enige dochter, de weduwe Barbara Boumans, die gehuwd was geweest met Peter Crutzen. Van haar kreeg hij als antwoord: *"Ik heb mijn vaer noijt hooren seggen dat die iets schuldig was aan haeren, en die heeft noijt betaalt en ik ook niet, als het mij bij een legerboek sal aangewezzen worden sal ik moeten doen als andere anders niet!"* Ook dit was echter geen *'satisfactor antwoord'*. Daarom werd ook zij gewezen op de consequenties van haar antwoord.

Na afloop ging de notaris naar huis om zijn verslag te schrijven. Dat eindigde met de woorden: *'zijnde het zelve mijn Relaes en wedervaren, aldus aangesezt, gerelateert en geprotesteert aan de voors: personen dato als boven, in presentie van Peter Damen en Johannes Janssen inwoonders alhier, als geloofw. Getuijgen hier toe verzogt die de minute dezes benefens mij Nots. behoorlyk hebben ondertekent'*. Datum: 8 december 1752.¹¹

Of na deze weigeringen door de familie Van Clermont tegen de schuldenaren verder werd geprocedeerd en alle kosten, schaden en rente op hen werd verhaald, zoals in het aangetekende protest werd aangekondigd, is niet bekend. Wel is het zeker dat de vier genoemde schuldenaren niet tot betaling zijn overgegaan. We weten dat zeker omdat ook het vervolg bekend is.

Een nieuwe eigenaar

In februari 1770 had Haeren een nieuwe eigenaar gekregen, de Maastrichtenaar mr. Willem Hendrik van Panhuys. Hij deed uitvoerig onderzoek naar de rechten die aan zijn nieuw verworven goed kleefden. Zo kreeg hij bijvoorbeeld hetzelfde leggerboek onder ogen dat ruim tweehonderd jaar later door de in de inleiding van deze bijdrage vermelde auteurs in het Rijksarchief te Maastricht werd geraadpleegd. Bedoeld leggerboek bevond zich toen echter nog op *'den Huyse van Hoensbroek'*. Van Panhuys maakte een uittreksel van het cijnsregister voor

zover dat betrekking had op de te Voerendaal gelegen goederen. Hij rondde zijn uitreksel af met de opmerking: *'Het voors Extract is geschreven met een seer oude ronde handt en dus waarschynlyk op het eynd van de vorige eeuw gegeven en berust by de documenten'*. Van Panhuys dateerde het leggerboek eind 17e eeuw. In feite was het een 16e-eeuws document.¹²

Vervolgens stelde Van Panhuys, net als Van Clermont, een lijstje samen van personen die aan Haeren nog cijns verschuldigd waren.¹³ Het lijstje bevat dezelfde namen als het eerder door de familie Van Clermont samengestelde lijstje. Het meest aannemelijk is dan ook dat Van Panhuys dit lijstje bij de aankoop van Haeren had gekregen van Johan Arnold Van Clermont. Het lijstje bevatte echter een nieuwe naam, namelijk jonker Johan van Dammerscheijd. Deze, of zijn erfgenenamen, zouden volgens de cijnskaart van Haeren *'anderhalven Capuijn, en twaalf Bouschen'* verschuldigd zijn. Een 'Capuijn' of kapoen was een gecastreerde en vetgemeste haan. Een *'Bousch'* of *'Buysch'* was een te Aken geslagen munt. Hoe was deze aan het huis Haeren verschuldigde cijns dan totstandgekomen?

Ook dat had Van Panhuys uitgezocht. Jonker Johan van Dammerscheijd had in 1630 van een zekere Jonker Greyn een beemd gekocht die gelegen was te Voerendaal in de Proetelstraat. De aankoop was *'Los en Vry van eenige Chyns Erff. Keuren of Rogge pagt'*. Dat betekende echter niet dat het aangekochte perceel geheel onbelast was. De eigenaar van het perceel moest namelijk jaarlijks aan het huis Haeren, dat toen in bezit was van de Heren van Hoensbroek, jaarlijks *'anderhalf Capuyn en twaalf Bousschen Erfflyck'* betalen. Dat het aangekochte perceel hiermee was bezwaard, was door Jonker Van Greyn echter verzwegen. Dit leidde uiteraard tot problemen die met een op 6 september 1631 gesloten overeenkomst ten overstaan van Ulrich Passart werden opgelost. Daarbij werd de erfpacht ten laste van het huis Dam-

merscheijd uiteindelijk toch geaccepteerd.¹⁴

Van Panhuys had nu een overzicht van de verschillende schuldenaren. Het was echter de vraag of hij, in tegenstelling tot Van Clermont, wel in staat was om hen zover te krijgen dat zij tot betaling zouden overgaan.

Een herhaling van zetten

Van de familie van Clermont had Van Panhuys inmiddels vernomen dat notaris Swildens in 1752 de schuldenaren tevergeefs had aangemaand om aan hun verplichtingen te voldoen. Hij liet het er echter niet bij zitten. Daarom richtte hij op 13 augustus 1774 aan notaris Swildens eveneens het verzoek tot *'Notariele Insinuatie, Afvraege en Protest'*. De notaris werd verzocht de schuldenaren met twee getuigen opnieuw te bezoeken *'en aan dezelve op het serieuste aan seggen van inwendig vier weken te komen op het Huys Haeren en voldoen haare verschuldheyd, op poene dat tegens de onwillige zal worden geprocedeert naar behooren, gij Notaris in Cas van non betaling of weijgering in de beste en bestendigste forma Regtens sult protesteeren tegens de non Communicatie mitsgaders tegens alle Schaden Costen en Interessen zoo reets geleden als verders te lijden'*.¹⁵

De maatregelen die Van Panhuys tweeëntwintig jaar later nam, was een herhaling van zetten. Het enige verschil was dat bij Van Clermont de betalingstermijn acht dagen was en bij Van Panhuys vier weken. Niet duidelijk is waar het hem nu precies om ging. Wilde hij de schuldenaren enkel en alleen zover krijgen dat ze opnieuw tot betaling van de hen opgelegde cijns zouden overgaan of was hij erop uit om ook alle achterstallige termijnen te innen?

De tweede aanzegging

Er verstreken vijf maanden alvorens Cornelis Swildens opnieuw op pad ging. Dat was op 10 december 1774. Wederom was hij ver-

gezeld van twee getuigen. Een van hen was weer Johannes Janssen. De tweede getuige was waarschijnlijk een van Swildens' zonen.

Eerst ging hij naar Winthagen, waar hij een bezoek bracht aan Peter Mures. Hij was de erfgenaam en vertegenwoordiger van Elisabeth Niesten, die waarschijnlijk was overleden. De notaris las hem de eis van de heer Van Panhuys voor, maar kreeg als antwoord: *"Ik nog mijn ouders hebben nooit Pagt op Haaren betaalt en weten ook niet dat wij eenige verschuldheijd daar aan hebben, en sullen ook niet betalen!"* De notaris tekende tegen deze weigering protest aan. Daarbij informeerde hij Peter Mures over de consequenties dit voor hem kon hebben.

Vervolgens bezocht hij in de buurtschap Ten Neelen Steven Eussen en Nicolaes Leufkens. Zij waren de opvolgers van Herman en Martinus Schaaps. Na hen de eis te hebben voorgelezen, kreeg hij als antwoord: *"Ik heb mijn leven niet gehoord dat wij verschuld zijn aan het Huijs Haren en daarom en kunnen wij ook niet betalen zoo lange als ook het pand niet aangewezen word!"* Ook tegen dit antwoord werd protest aangetekend.

Te Voerendaal ging Swildens naar het huis van Barbara Boumans. Zij was echter niet thuis en daarom richtte hij zich tot haar dochter Maria. Hij las haar de eis van de heer Van Panhuys voor, waarop zij antwoordde dat, zodra haar moeder thuiskwam, zij het aan haar zou doorgeven. Daar voegde zij aan toe: *"Ik hebbe mijn leven niet gehoord dat wij schuldig zijn aan het Huijs Haaren en daarom en kunnen wij ook niet betalen!"* Het antwoord werd door de notaris gekwalificeerd als een 'weigering', waartegen protest werd aangetekend.

Het derde bezoek voerde de notaris naar Weustenrade, waar hij een bezoek bracht aan Elisabeth Ramekers. Toen hij haar de eis had voorgelezen, kreeg hij als antwoord: *"Ik weet van geen Pagt van Haaren, daarom kan ik ook niet betalen!"* Opnieuw tekende de notaris protest aan.

Tenslotte bracht de notaris een bezoek aan

kasteel Dammerscheijd. Daar richtte hij zich tot de *'Hoog Wel geb. Freule van Elmpt'*. Zij was al even weigerachtig als de andere schuldenaren. Ze reageerde met de woorden: *"Ik ben in den vijftig jaren oud en nooit gehoord dat aan het Huijs Haren verschuld ben, ik besit ook geen pand van jonker Greijn!"* Nadat Swildens haar gewezen had op de consequenties van haar weigering, ging hij naar huis om er zijn verslag te schrijven.

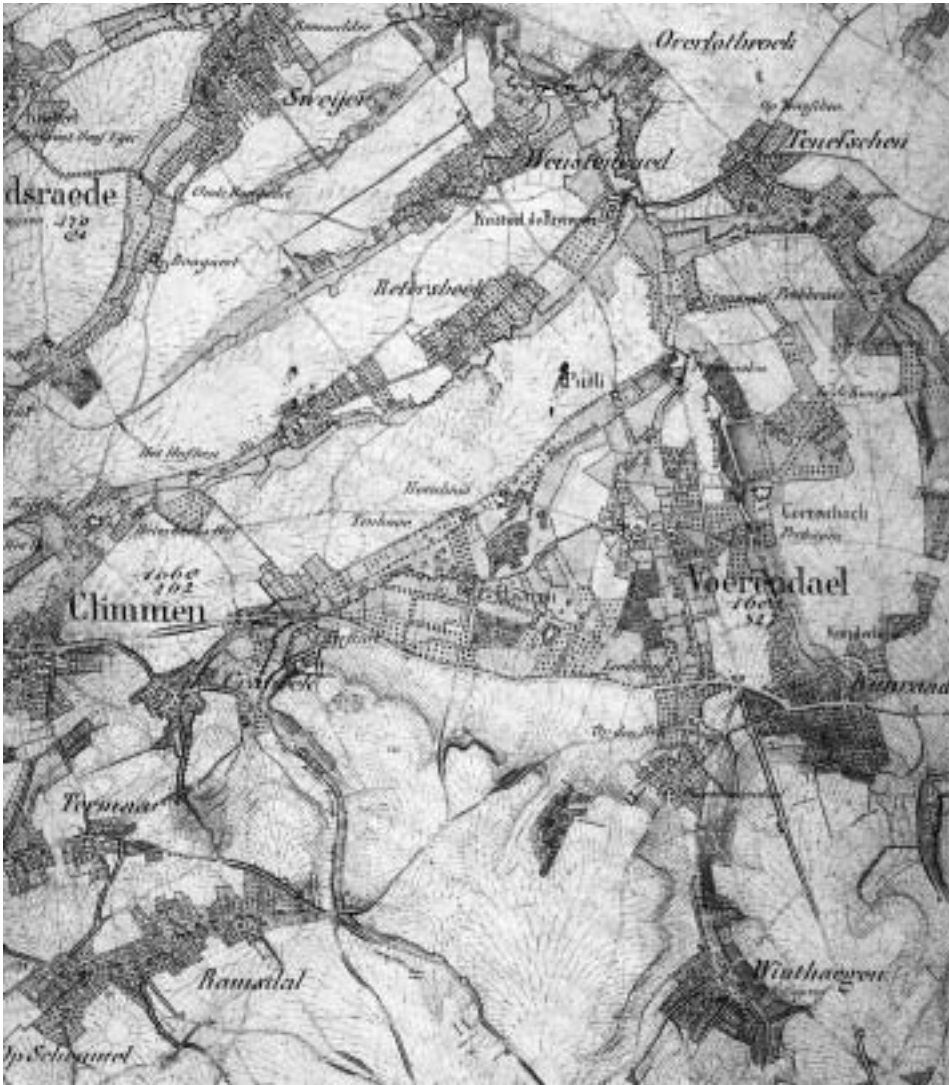
Ook bij deze tweede aanzegging weigerden de verschillende schuldenaren te betalen. Net als bij de familie van Clermont weten we echter ook in dit geval niet of de schuldenaren daarna moesten opdraaien voor de consequenties van hun weigering, zoals die door de notaris tijdens zijn aanzegging waren verwoord, en of ze ooit nog een cent hebben betaald.¹⁶

Beschouwing

In deze beschouwing wordt ingegaan op twee punten, namelijk de mogelijke oorzaken van de unanieme weigering om de achterstallige cijns te voldoen, en de door notaris Swildens gevolgde procedure.

Wat de weigeringen betreft, kan de vraag worden gesteld of sommige inwoners van Voerendaal in de 18e eeuw nu echt zulke slechte betalers waren of dat er misschien iets anders aan de hand was. We vermoeden dat laatste. De bereidheid om te betalen was er bij verschillende schuldenaren wel degelijk, maar niet zonder deugdelijk bewijs. Men was niet gek! Ook al kwam de eis van de heer van Haeren en ook al stuurde hij hun de notaris op het dak, ook toen al was men mondig genoeg om, zodra het om hun centen ging, voor zijn eigen belang op te komen. De meest aannemelijke verklaring voor de weigering blijft dan ook dat men eenvoudig niets [meer] wist van een aan Haeren te betalen erfpacht. Hoe was dat mogelijk? Hiervoor kunnen een aantal redenen worden aangevoerd.

In de eerste plaats had Haeren in de 18e

Het gebied rond kasteel Haeren omstreeks 1840. De hoeve Lindelauf ligt even ten zuiden-zuidwesten van Voerendaal.

Details uit de Grote Historische Provincie-atlas Limburg 1837-1844, Groningen, 1992.

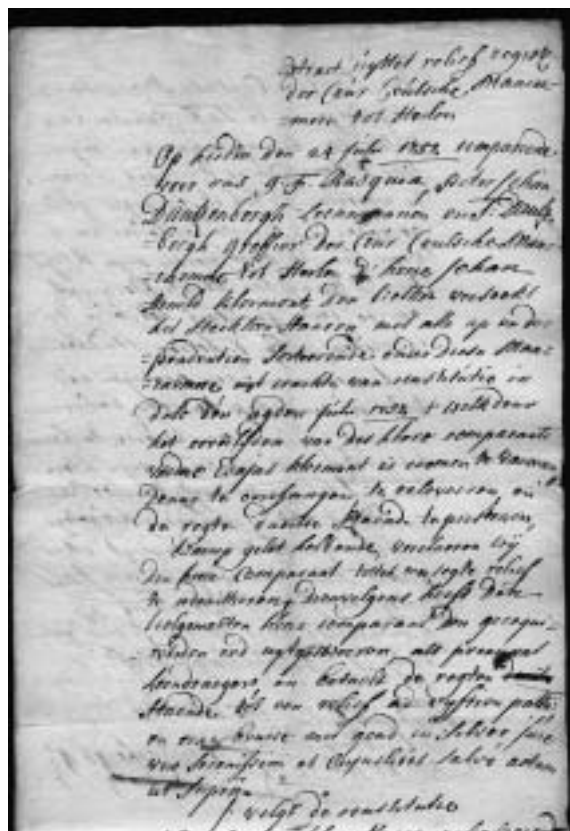
eeuw maar liefst vier verschillende eigenaren: tot 1701 de adellijke familie De Haudion, van 1701 tot 1722 Herman Georg baron Van Tunderfelt, van 1722 tot 1770 de familie Van Clermont en vanaf 1770 Willem Hendrik van Panhuys. De ene eigenaar eiste de verschuldigde cijns op, de ander niet. Met name Van Tunderfelt moet in deze nogal onverschillig

zijn omgegaan met de aan Haeren verschuldigde cijns. We weten dat dankzij Johan Willem Eickholtz, die in 1722, in opdracht van Johan Adam Klermont, moest uitzoeken welke rechten aan Haeren verbonden waren. *Hij kwam tot de conclusie: 'Van de Caarte hebben de crediteuren over de 4 jaar of nooyt nog iets ontvangen, omdat het niet is gevraagd*

geworden!' ¹⁷ Deze discontinuïteit in het op-eisen van de cijns, vier jaar niet en dan weer wel, zal bij de eigenaren van de cijnsplichtige percelen gemakkelijk de indruk van willekeur hebben gewekt en derhalve de betalingsbereidheid bij hen niet hebben bevorderd.

In de tweede plaats was voor een nieuwe eigenaar van Haeren, bij de aanvaarding van zijn eigendom, allerm minst duidelijk welke rechten hij had. Dat had alles te maken met de gebrekkige registratie en administratie van zijn voorgangers. Om die rechten te kunnen achterhalen, moest daarom het nodige onderzoek worden verricht. De familie Van Clermont huurde daarvoor de zojuist genoemde Johan Willem Eickholtz in. In een brief d.d. 13 september 1722 wist hij over de 'Caarte' te vermelden: *'Jaarlijks 3 Capuynen op de goederen te Dammerschied, 6 vat Roggen, een Steen Vlas en het regt van Main work of Kührs'*. Met dat laatste recht werd bedoeld dat de heer, wanneer het perceel overging op een ander, bijvoorbeeld door overlijden, hij een 'keur' mocht doen, dat wil zeggen dat hij uit het vee het beste stuk mocht kiezen. Het door Eickholtz samengestelde overzicht was echter allerm inst helder, laat staan overzichtelijk. De percelen noch de eigenaren ervan werden vermeld.

Willem Hendrik van Panhuys ging bij zijn onderzoek grondiger te werk. Hij snuffelde niet alleen rond in het op kasteel Hoensbroek aanwezige leggerboek, maar ook in een oud register van de heer Tunderfelt, dat hij weer bij een zekere mijnheer Dewis had gevonden. ¹⁸ Maar de daarin voorhanden informatie was eveneens buitengewoon cryptisch en vaag. Bijvoorbeeld: *'Den 18 febr. 1663 ontfangen van Claes Herbergs in den naam van P. Lenarts Dammerscheidt 6 vat Rogge!'* Het moge duidelijk zijn dat dergelijke informatie nauwelijks handvatten bood voor een effectieve aanpak van de erfpacht. De notitie bevatte alleen informatie over een persoon die, meer dan honderd jaar geleden, in naam van iemand anders had betaald en niet over

Akte waarin Johan Arnold Klermont het stokleer Haeren verheft [1752].

SA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, 'Extract uitte Rolle der Ceurceulsche mankamer tot heerle, Genachtinge gehouden den 10 november 1752'.

het desbetreffende perceel. En om dat laatste ging het nu net!

Hoe intensief een dergelijk onderzoek soms was, en hoe fragmentarisch de beschikbare informatie, blijkt ook de volgende voorbeelden. Van Panhuys schreef een notitie die getiteld was *'Extract wegens de Laaf of Chijns Caerte'*. Voor de samenstelling van deze notitie had hij gebruikgemaakt van een kladblaadje dat afkomstig van Johan Adam Klermont. Op dit kladblaadje waren aantekeningen gemaakt over de cijnskaart. Zo bleek dat een jager, een zekere Johan Rost, op 10 januari 1728 nog met de toenmalige eigenaren

van de verschillende percelen over de door hen verschuldigde cijns had gesproken. Dankzij een notitie van pastoor Meyers uit Voerendaal wist hij te achterhalen dat Herman Schaeys 'een steen flas' had afgedragen over de jaren 1701 t/m 1704. Verder ontdekte hij dat de cijns soms met andere leveringen werd verrekend. Zo had Martien Schaeys, de zoon van Herman, aan de jager van Johan Adam Klermont '2 *Schroeten*' [kleine stukjes ijzer als lading voor een vuurwapen] geleverd 'op Reekening van den Steen flas'. De nog resterende betaling kon hij voldoen in geld ter waarde van de nog verschuldigd zijnde hoeveelheid vlas. Het moge duidelijk zijn dat het een hels karwei moet zijn geweest om aan de hand van dergelijke vluchtige notities een betrouwbaar beeld te krijgen van de cijnskaart.

In de derde plaats: zoals Haeren meerdere malen van eigenaar was veranderd, zo zullen ook de percelen meerdere malen van eigenaar zijn verwisseld. Of bij die wisseling van de wacht aan de nieuwe eigenaar steeds gemeld werd dat het aangekochte perceel was belast met een erfpacht, moet, gezien het eerder vermelde voorbeeld van Jonker Greyn, worden betwijfeld. Het achterwege laten van zo'n melding zal ongetwijfeld tot de nodige problemen hebben geleid, zoals weigering van betaling.

In de vierde plaats, zo doet de eerder vermelde gang van zaken vermoeden, waren de betalingsverplichtingen vooral gebaseerd op mondelinge afspraken en werden er met de eigenaren van de percelen geen schriftelijke overeenkomsten gemaakt. Van de in het voorafgaande genoemde schuldenaren beschikte bijvoorbeeld niemand over een of ander schriftelijk document. Dit had tot gevolg dat er in een bepaalde periode, bijvoorbeeld van 1722 tot 1728, jaar in jaar uit trouw werd betaald totdat, vroeg of laat, zich iemand de vraag stelde: 'waarvoor en waarom eigenlijk'? Zo handelden de 'heren' zelf ook als ze onverwachts met een nog openstaande schuld werden geconfronteerd. Neem bijvoorbeeld de zojuist vermelde Herman

Georg baron van Tunderfelt, een van de eigenaren van Haeren. Op 16 februari 1721 werd hij door de rentmeester van de markies van Hoensbroek, de heer Kerckhoffs, eraan herinnerd dat aan de hof van Haeren, ten gunste van het Huis van Hoensbroek, nog 'eenen erfpagt van twaalf malder rogge jaarlijk Aker maete' was verbonden. Tot 1712 had hij deze jaarlijkse grondlast ook trouw betaald. Daarna niet meer. Al die jaren was de erfpacht waarschijnlijk ook niet meer opgeëist. Op 16 september 1721 werd over dit geschil een juridische procedure opgestart voor de Keurkeulse Mankamer te Heerlen. En toen wilde Van Tunderfelt allereerst wel eens weten op welke rechtmatige grondslag die erfpacht eigenlijk was gebaseerd. Hem werd toen te verstaan gegeven dat deze was gevestigd door baron De Haudion en uiteindelijk was te herleiden tot afspraken die waren gemaakt tijdens de deling van de Hoensbroekse bezittingen op 24 november 1631.²⁰

In de vijfde plaats: de gebrekkige registratie en administratie kan waarschijnlijk voor een deel worden teruggevoerd op het feit dat deze goederen na 1600 waren losgemaakt van de oorspronkelijke laathof of laatbank die verbonden was aan het Huis van Hoensbroek. Omstreeks het midden van de 16e eeuw had de klerk van deze laathof nog precies opgeschreven om welke percelen het ging, waar deze lagen, wie de bezitters waren en wat ze jaarlijks moesten opbrengen. Het overzicht was helder en overzichtelijk. De eigenaren met hun percelen waren gemakkelijk traceerbaar. Deze lijst werd bijgehouden tot aan het einde van de 18e eeuw. Dat gold echter niet voor de te Voerendaal gelegen percelen. Voor deze na 1600 aan Haeren overgehevelde percelen is zeer waarschijnlijk geen aparte laathof meer opgericht. De eigenaren van deze percelen bleven uiteraard cijnsplichtig, maar betaalden in het vervolg hun cijns niet meer aan de Heren van Hoensbroek, maar aan degene die op zeker moment eigenaar van Haeren was. En deze eigenaar verwerkte dat weer op een strikt

persoonlijke manier in zijn eigen boekhouding. Omdat het slechts om enkele percelen ging, was een overzichtelijke lijst, zoals eerder samengesteld, overbodig. Men kon volstaan met wat persoonlijke aantekeningen. Dat ging echter problemen opleveren, zoals is gebleken, zodra er een nieuwe eigenaar kwam.

Bij de door notaris Swildens gevolgde procedure kunnen de volgende kanttekeningen worden geplaatst. De notaris las de schuldenaren de eis van de respectieve eisers voor zonder daarbij enig bewijs te overleggen. Impliciet werd door verschillende schuldenaren wel naar dit bewijs gevraagd en, zo lieten ze weten, als dat zou worden overgelegd, zouden ze alsnog bereid zijn om aan hun verplichtingen te voldoen. Zo gezien komen de weigeringen, met de ogen van nu bezien, ook niet als onredelijk over. Mensen van nu zouden op een vergelijkbare wijze hebben gereageerd.

Verder is het merkwaardig dat Van Panhuys, ondanks het feit dat de gevolgde procedure bij Van Clermont al niets had uitgehaald, dit tweeëntwintig jaar later nog eens herhaalde. Als de schuldenaren in 1752 al niets wisten van een aan Haeren te betalen cijns, dan was de kans dat ze dat in 1774 wel zouden weten, zoals bovenstaande feiten ook hebben aangetoond, vrijwel nihil. Misschien ging men er te veel van uit dat het gezaghebbende woord van de notaris in deze voldoende moest zijn. Helaas, of misschien wel gelukkig, was dat niet het geval.

Tot slot: goed beschouwd kunnen de betalingsproblemen met de verschuldigde cijns of erfpacht in de 18e eeuw worden herleid tot een hoofdoorzaak: het ontbreken van een centrale, betrouwbare en actuele registratie van vastgoed en de rechten die bepaalde personen daarop konden laten gelden. Daarvoor werd in de 19e eeuw het kadaster opgericht.

Noten:

1. P. HABETS EN L. AUGUSTUS, Een cijnsregistertje uit de zestiende eeuw, in: *LvH* 43 [1993], 10-17.
2. P. HABETS EN L. AUGUSTUS, 'Een cijnsregistertje, 13.
3. RAL, LVO, inv.nr. 6424.
4. SA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, 'Extract uitte Rolle der Ceurceulsche mankamer tot heerle, Genachtinge gehouden den 10 november 1722'.
5. NA Den Haag, Collectie van Panhuys, inv.nr. 521, f.8 'Purge civiel van een bunder Laatgoed en van de Laat Caerte van Haeren a 1723'.
6. A.FL. GEHLEN, *Het notariaat in het tweeherige Maastricht* [Assen 1981], 222.
7. NA Den Haag, Collectie van Panhuys, inv.nr. 521, f. 29 'Notariele Insinuatie, Afvraging en Protest aan, van, en tegen de debiteuren aan de Chijnscaerte van Haeren d. 30 november 1752'.
8. SA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, 'Extract uytter relief register der Ceurceulsche Mancaemer tot Herlen, d.d. 24 huli 1752'.
9. NA Den Haag, Collectie van Panhuys, inv.nr. 521, f. 29.
10. A. FL. GEHLEN, *Het notariaat*, 257-259.
11. NA Den Haag, Collectie van Panhuys, inv.nr. 521, f. 29, 30.
12. Van Panhuys gaf zijn uittreksel als titel mee: 'Extract uyt seker oudt Leggerboek berustende op den Huysse van Hoensbroeck betreckelyk tot de Chijns Caert'.
13. NA Den Haag, Collectie van Panhuys, inv.nr. 521, f. 31, 32, 33, 'Nadere Insinuatie, Afvraging en Protest aan voors debiteuren d. 10 december 1774'.
14. NA Den Haag, Collectie van Panhuys, inv.nr. 521, f. 7, 'Particuliere Aantekeninge. In de Schriftuur van Eysch en Clagt van Joncker Johan van Damerscheit (Claeger) tegens Joncker Adam van Greyn (Beclaegde) circa 1630 a 1631'.
15. NA Den Haag, Collectie van Panhuys, inv.nr. 521, f. 31, 32, 33.
16. NA Den Haag, Collectie van Panhuys, inv.nr. 521, f. 32, 33.
17. NA Den Haag, Collectie van Panhuys, inv.nr. 521, f. 26, 27.
18. NA Den Haag, Collectie van Panhuys, inv.nr. 521, f. 9.
19. NA Den Haag, Collectie van Panhuys, inv.nr. 521, f. 10.
20. SA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, 'Genachtinge gehouden den 14 juli 1722'.

De koolputters, geschiedenis van de Belgisch-Limburgse mijnwerkers

PERSBERICHT

Op 22 september aanstaande wordt in de Barenaal van de voormalige koolmijn Winterslag het eerste exemplaar van *De Koolputters – Geschiedenis van de Limburgse Mijnwerkers* door de heer Chris Nelis [lid van de samenstellende redactie] overhandigd aan de heer Steve Stevaert, Gouverneur van de Provincie Limburg.

De Koolputters – Geschiedenis van de Limburgse Mijnwerkers is een 18-delig verzamelwerk over één van de meest ingrijpende episodes uit de Limburgse geschiedenis, namelijk die van een eeuw mijnverleden. De reeks haakt in op de almaar toenemende belangstelling voor de tastbare cultuurhistorische rijkdom die in Limburg nog zo overvloedig aanwezig is. En zeker voedt ze ook de grote interesse in het eigen mijnverleden en dat van vader, broer, nonkel en andere naasten. Nu veel oud-mijnwerkers op een leeftijd komen waarop veel achterom wordt gekeken, bestaat grote behoefte aan een goed gemaakte geschiedschrijving van de Limburgse putten.

Het bijzondere aan *De Koolputters – Geschiedenis van de Limburgse Mijnwerkers* is dat deze reeks gemaakt is voor de gewone man: de teksten zijn aantrekkelijk geschreven, de illustrering is uitbundig en de prijs is gewoonweg laag voor een grafisch perfect afgewerkt product [€ 4,95].

Het andere bijzondere aan *De Koolputters – Geschiedenis van de Limburgse Mijnwerkers* is dat nu eens alle zeven mijnzetels in samenhang worden beschreven. Immers: veruit de

meeste publicatie beperken zich tot één zetel.

De speciaal voor dit verzamelwerk gevormde redactie heeft getracht om het Limburgse mijnverleden te [laten] beschrijven in 18 thematische afleveringen die tezamen een treffend beeld van een eeuw mijnverleden geven.

Bert Van Doorslaer is de auteur van deel 1, dat een overzicht in vogelvlucht geeft van het Belgisch-Limburgse mijnverleden en vervolgens afzonderlijke schetsen biedt van de zetels Winterslag, Beringen, Zolder, Houthalen, Eisden, Zwartberg en Waterschei.

De Limburgse kolen werden laat ontdekt; pas in 1901. Maar er was grof geld mee te verdienen want de Waalse staalindustrie schreeuwde om vette kolen. In een ommezien werd het nog ongerepte en lege Limburgse heidelandschap bij wijze van spreken omgeploegd en volgebouwd. Schachtbouw tot duizelingwekkende diepten van tegen de duizend meter konden alleen plaats vinden met peperdure bevroezingsmethoden. De overheid wist van de enorme investeringen die noodzakelijk waren en verleende ongekend grote concessies: van dertig tot wel vijftig vierkante kilometer ondergrond.

Boven de grond kochten de maatschappijen zo'n drie à vier vierkante kilometer grond waarop een veelheid aan gebouwen verrees. Niet alleen nodig voor de kolenwinning, maar ook voor allerlei andere toelevering, want in de provincie was niets voorhanden en ontbrak de infrastructuur om materialen van elders aan te voeren.

De Zeven Mijnzetels

DE KOOLPUTTERS

GESCHIEDENIS VAN DE
LIMBURGSE MIJNWERKERS

140

Een aanhoudende zorg bleef de verwerving van mijnwerkers. De zetels verschaften in de hoogtijdagen aan 4.000 à 5.000 mensen werk en dat kon de provincie zelf niet opbrengen, nog afgezien van de weerzin van de bevolking tegen werken in de diepe ondergrond. Kwam het werkvolk aanvankelijk uit Oosten en Midden-Europa, na de Tweede Wereldoorlog waren het Italianen en Grieken die werden gerecruteerd, in de jaren zestig en

zeventig gevolgd door Marokkanen en Turken. Vierden de mijnen eind jaren vijftig in glorieuze grootsheid hun vijftigjarig bestaan, kort nadien werd duidelijk dat een grondige sanering geboden was omdat de Limburgse kolen te duur werden. Na veel gekrakeel werden in 1966 de Akkoorden van Zwartberg gesloten. Die gaven de mijnwerkers enige zekerheid, maar de overheden en de ks hebben ze louter heel veel geld, kopzorgen en

schandalen gekost.

Naast korte maar karakteristieke schetsen van elk van de zeven mijnen, is in deze eerste aflevering, die treffend *De Zeven Mijnzetels* heet, voor elke mijnzetel een vraaggesprek gemaakt door Chris Nelis. Hij sprak uitvoerig met mensen die nog bijzondere herinneringen aan 'hun put' hebben.

Al met al biedt deel 1 van *De Koolputters – Geschiedenis van de Limburgse Mijnwerkers* een grote variatie aan mijnverleden: per koolput een adequate opsomming van de belangrijkste gegevens [grootste tewerkstelling in Eisden in 1955: 7.340 mijnwerkers!], tientallen illustraties, een algemeen geschiedoverzicht van de Limburgse mijnen, de menselijke invalshoek door de vraaggesprekken en, vanaf deel 2, een brede beschrijving van een aansprekend thema uit het mijnverleden.

Origineel en verrassend is dat *De Koolputters – Geschiedenis van de Limburgse Mijnwerkers* de historie behandelt vanuit het perspectief van de gewone mijnwerker en nu eens niet vanuit de abstracte instituties of vanop de stoel van de directeur-gerant.

De Koolputters – Geschiedenis van de Limburgse Mijnwerkers is een uitgave van Waanders Uitgevers en komt tot stand in nauwe samenwerking met het Vlaams Mijnmuseum en het Museum van de Mijnwerkerswoning. De redactie bestaat uit Luc Minten, Filip Delarbre, Bart Delbroek, Chris Nelis, Siebrand Krul en de adviseurs Jan Kohlbacher, Bert Van Doorslaer en Leen Beyers.

De afleveringen van *De Koolputters – Geschiedenis van de Limburgse Mijnwerkers* zijn vanaf 22 september 2005, elke maand verkrijgbaar bij tientallen boekhandels, tijdschriftenwinkels, kiosken en supermarkten. Een aflevering kost € 4,95.

De Koolputters – Geschiedenis van de Limburgse Mijnwerkers wordt uitgegeven als naslagwerk, met in totaal 440 pagina's en zo'n 900 illustraties. Speciaal voor deze serie werd een stevige verzamelband vervaardigd, waarin alle 18 afleveringen bewaard kunnen worden. De prijs van de band is € 9,95. Ook is

De 18 delen zijn:

De zeven mijnzetels

auteur: Bert Van Doorslaer

Voorgeschiedenis en pioniers

auteurs: Emiel Tys en Jef Habex

Sint Barbara

auteur: Jan Kohlbacher

Bazen en knechten

auteurs: Luc Minten en Guy Coppieters

Opstart en uitbouw

auteur: Bart Delbroek

Migranten

auteur: Jan Kohlbacher

Het werk ondergronds

auteur: Chris Nelis

De Tweede Wereldoorlog

auteur: Jan Kohlbacher

De mijnwerkersvrouw

auteur: Luc Minten

Veiligheid

auteur: Chris Nelis

Onderwijs en vakopleiding

auteur: Luc Minten

De weg van de kool

auteur: Chris Nelis

Stakingen, syndicalisme en crises

auteur: Chris Nelis

Verenigingslevcn

auteur: Leen Beyers

Het werk bovengronds

auteur: Chris Nelis

De cités

auteur: Jan Kohlbacher

Beeldvorming

auteur: Luc Minten

De sluitingen en het mijnvergoed

auteurs: Chris Nelis en

Bert Van Doorslaer

een website gebouwd waarop alle denkbare informatie omtrent de reeks is te vinden: www.dekoolputters.be Voor meer informatie of een recensie-exemplaar kunt u contact opnemen met: www.waanders.nl

Signalementen

M. VAN DER WIJST, J. SCHOBRE EN R. BRAAD

“Toegewijd aan de dienst van God”

Jaarboek 2004 van Limburgs Geschied-
en Oudheidkundig Genootschap
ISSN 0167-6652

Verleden jaar hebben we 900 jaar Rolduc gevierd. Het jubileumjaar leverde enkele fraaie publicaties op. Een daarvan verscheen als jaarboek 2004 van de ‘Publications’ onder de titel: *Toegewijd aan de dienst van God*. Het betreft een bundel met gevarieerde artikelen over het eerste [1004 tot 1794] en het derde Rolduc [de kostschool, 1843-1946]. Om u een goede indruk te geven van de verscheidenheid aan onderwerpen volgen hier alle titels:

- *De viering van het achtste eeuwfeest van Rolduc op 12 juli 1904*. Mathieu Schlijper verhaalt de viering, opgezet in de stijl van het Rijke Roomse Leven. Heel prominent katholiek Nederland was erbij; Rolduc was immers de kostschool van veel vooraanstaande katholieken geweest.
- *Het vermeende gebeente van Ailbertus*. Louis Augustus maakt duidelijk dat het gebeente in de crypte van Rolduc zeker niet het gebeente van de abdijsichter kan zijn.
- *Grafmonumenten in de kerk van de voormalige Augustijner koorherenabdij van Kloosterrade*. Harry Tummers beschrijft o.a. hoe de verdwenen tombe van de hertogen van Limburg er moet hebben uitgezien. Ook de negen schitterende abtszerken die nog steeds aanwezig zijn krijgen aandacht.
- De benoeming van een nieuwe abt kon aan veel intriges onderhevig zijn, wat door Hub

Franssen perfect geïllustreerd wordt in zijn bijdrage *‘De omstreden benoeming van Nicolaas Heyendal tot abt van Kloosterrade (1712)’*.

- A.E.M. Janssen wijdt een bijdrage aan *‘De betrokkenheid van Simon Pieter Ernst (1744-1817) bij de abdij Rolduc’*. De redder van Rolduc had in zijn tijd niet alleen maar bewonderaars.

- Marcel van der Heijden schrijft in *‘Van langue flamande tot Nederlands’* over het vak Nederlands en over de plaats van de Nederlandstalige cultuur op Rolduc van 1831 tot 1920. Frans was er tot begin 20e eeuw de eerste voertaal.

- In *‘Vaderlandse geschiedenis op Rolduc in de tweede helft van de negentiende eeuw’* beschrijft Kees Schutgens het beeld dat op Rolduc gegeven werd van de vaderlandse geschiedenis.

- Lou Spronck wijdt in *‘Directeursfeest onder Henri Peters (1843-1855)’* een bijdrage aan de eerste directeur van het derde Rolduc en aan de feestdag die ter ere van hem werd georganiseerd.

- *‘Rolduc en Oranje’* door J.O. van der Heijden beschrijft de voortreffelijke relatie die het instituut in de 19e en 20e eeuw onderhield met diverse leden van het Oranjehuis. Hoogtepunt was de aanbidding in 1874 aan Willem III van een fraai uitgevoerd boekje, waarin de afstamming van de Oranjes via de Limburgse hertogen, begraven in Rolduc, op schrift was gesteld.

- In *‘Daphne, een heilige in de maak’* vertelt Régis de la Haye hoe Rolduc in de 19e eeuw probeerde de verering van een “eigen” heilige op gang te brengen. Helaas verspreidde de

faam van Daphne zich niet buiten de muren van Rolduc.

- N. Sprokel vertelt in *'Rolduc als bakermat van de vereniging 'Voor eer en Deugd'* dat directeur Corten in 1904 een vereniging oprichtte die het dogma van de Onbevleete Ontvangenis moest promoten. Een vereniging die al snel op tal van plaatsen afdelingen kreeg.

- *'Werken aan een werkelijk vitale katholieke cultuur'* is een bijdrage van Jos Pouls. De ondertitel 'culturaanbod in Rolduc tijdens het interbellum' spreekt voor zichzelf.

- 'Literatuur over Kloosterrade-Rolduc' sluit de rij. Wie nog meer wil weten over Rolduc kan daar terecht.

U ziet er is nog steeds veel nieuws over het oude Rolduc. [MVDW]

Beeld van het Heilig Hart in Limburg Religieuze en sociale betekenis van de verering in de twintigste eeuw

Godfried C.M.Egelie, Walburg Pers 2004

Voor onderzoekers die een boek voltooiën zoals het voorliggende, met 125 afbeeldingen van beelden van het Heilig Hart overal in Limburg, met beschrijvingen, heb ik veel respect. Men moet een enorme belangstelling voor dat onderwerp hebben en niet versagen om steeds weer gegevens te verzamelen en na te gaan.

Nagenoeg alle in de openlucht staande H. Hartbeelden zijn gefotografeerd, grotendeels door Elisabeth Geelen, en beschreven door dr. Egelie, priester van het Heilig Hart. De op plaats alfabetische inventarisatie met datum van intronisatie, reden van oprichting en naam van ontwerper of vervaardiger, wordt voorafgegaan door een tiental korte artikelen, die wel veel zeer interessante gegevens bevatten maar waarvan de titels zelden de inhoud dekken en een logische opbouw en samenhang helaas ver te zoeken is. De inventarisatie daarentegen maakt een zeer goede en betrouwbare indruk. Persoonlijk heb ik

aan de hand van de afbeeldingen kunnen constateren, dat bijna de helft van alle beelden gespreide of uitnodigend gestrekte armen heeft en bij ongeveer evenveel beelden èèn hand, bijna altijd de linker, naar het hart wijst. In het verspreidingsgebied van Het Land van Herle treffen we volgens de inventarisatie Heilig Hartbeelden aan in Bocholtz bij de kerk van Jacobus de Meerdere, in Haanrade bij de H.Hartkerk, in Heerlen op het Templesplein, in Heerlerheide voor de Cor-

neliuskerk, in Hoensbroek aan de Hoofdstraat, op het Kerkplein en bij de pastorie van de kerk van de H.Montfort, in Kerkrade voor de Theaterpassage, in Nieuwenhagen bij de kerk van O.L.Vr. Hulp der Christenen, in Nieuwenhagerheide bij de pastorie naast de H.Hartkerk, in Rimborg op de hoek Gracht-Dorpstraat, in Schinveld op de hoek Kloosterlaan-Schoolstraat, in Simpelveld op het Dr.Poelsplein, In Spekholzerheide achter de St.-Martinus en bij de begraafplaats aan de Schiffersheidestraat, in Ubachsberg naast de St.-Bernarduskerk, in Voerendaal bij de Laurentiuskerk. Aan Kerkrade, Spekholzerheide en Hoensbroek wordt in een artikel voor in het boek speciale aandacht besteed

in verband met retraites in 1917 en 1920. In artikelen wordt ook geschreven over de verschijning van Jezus met vlammend hart met een doornenkroon erom in 1674 aan de kloosterzuster Margareta Karia Alacoque in Paray le Monial in Frankrijk, wat tot H.Hartverering leidde. Speciale aandacht is er ook voor de actie van de Zuid-Amerikaanse pater Mateo van de Paters der H. H. Harten voor met name de intronisatie/toewijding van volk en speciaal het gezin aan het H. Hart. Hiervoor kwam hij in 1916 naar Nederland. De jaren waaruit, voor zover bekend, de afgebeelde beelden dateren zijn 1907 [1x], 1916-1919 [8x], 1920-1929 [40x], 1930-1939 [20x], 1940-1949 [14x] en na 1950 [10x]. De reden van plaatsing was vooral een priesterjubiläum [27x] en verder 'oorlog en vrede', 'geschenk' of 'verering' [elk 10x] en ten slotte volkmissies-retraites, toewijding, dank en gedachtenis. Het goed verzorgde boek is een waardevol lees- en naslagwerk. [MVDW]

verbazing en plezier veel meer. Er is ook aandacht besteed aan 'Omgang met de dood', 'De katholieke leer over het leven na de dood', 'Productie en verspreiding van devotieprentjes' en 'Praktische wenken bij het samenstellen van een prentje'.

De prentjes zijn grotendeels afkomstig uit de verzameling van 600.000 prentjes van Frans Pluijmaekers uit Hulsberg. Wat betrekking heeft op het leesgebied van *Het Land van Herle* moet de lezer zelf maar nagaan; ik beperk me tot de vermelding van de afbeeldingen van de prentjes voor de slachtoffers van de oorlogsramp in Brunsum in 1944 en de mijnramp daar in 1947. Ook beroemde prentjes van bekende personen komt men wel tegen. Het geheel werd een prachtig lees- en naslagwerk, ook gewoon kijkboek en zelfs modellenboek en handleiding voor het maken van eigen prentjes, wat ook de eerste opzet voor het boek was/is. [MVDW]

Gedachtenisprentjes

F. Pluijmaekers en V. Spauwen, 2004

Waarom noemt men een boek over doodsprentjes/bidprentjes nu 'gedachtenisprentjes'? De tekstschrijver van dit werk, Victor Spauwen, geeft het aan: 'Door secularisatie is het religieuze aspect minder zichtbaar geworden', 'meer aandacht voor het unieke van de persoon' en 'het individu dat herdacht moet worden'. Het 'bidt voor de ziel van ...' is dan ook vervangen door diverse andere teksten en de afbeelding door natuursymboliek.

De auteur zegt zoveel mogelijk getracht te hebben, verbanden te leggen in de onderlinge samenhang tussen prentjes en tekst uit de verschillende perioden, maar dit bleek – geeft hij aan – schier onmogelijk.

Het is een werk geworden met ruim 350 foto's van zowel achter- als voorzijden van prentjes. Wie dan zou denken dat het boek zich bepaalt tot de weergave en beschrijving van de gedachtenisprentjes, vindt tot zijn

D'r Kuëb van Heële

G.J. Prickaerts, 2005-11-19

Het is een alleszins prijzenswaardig initiatief geweest om het boekje *Der koehp van Hehle* van Mathieu Kessels [1858-1932], verschenen in 1888, opnieuw uit te geven, maar dan in hedendaags Heerlens als *D'r Kuëb van Heële*, en tevens in het Nederlands. Nog mooier en handiger was het misschien geweest ook tegelijk in dit werkje nog eens de tekst in de oude spelling op te nemen, maar de lezer kan er ook een van de vroegere [her]uitgaven bijnemen als vergelijkingsmateriaal.

De opvallendste opmerking, voorafgaand aan de tekst, vond ik de vaststelling dat d'r Kuëb een rasechte Winkbül was, een opschepper pur sang. Een vraag blijft nog altijd

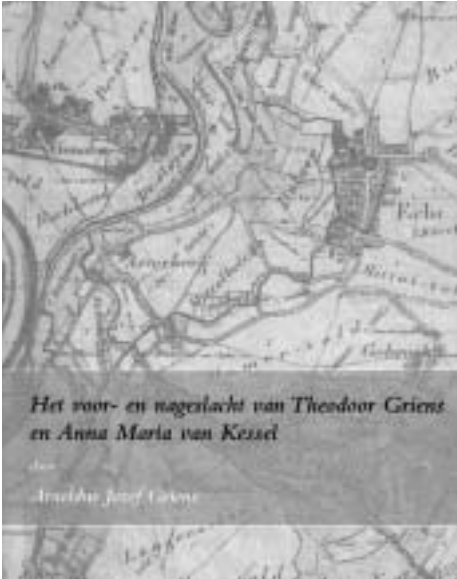
of en in hoeverre iets in het verhaal gebaseerd is op ervaringen van werkelijk geleefd hebbende personen [Heerlenaren?], maar zeker is dat hij, zoals hij in het centrum van Heerlen staat met in zijn handen niet zijn eigen geweer maar de lans van een medestrijder afkomstig uit Beek, een schertsfiguur is, een fantasieheld.

Ik las nu het hele verhaal in het Nederlands [een bijzondere ervaring], maar het is veel prettiger lezen in het dialect, want dan hoort, ziet en voelt men d'r Kuëb zelf met zijn 'sjtumpke eëde piep' in zijn tandenloze mond en 'een dröpke, inne groeëte wachmeester' in de bevende hand. Soms zijn korte stukjes niet vertaald, zoals 'went 'e ing vloëë in ee oer houw' [pag. 14] en 'kling kalviender eppel' [pag. 48]. Soms ook zou men, in voetnoten, verklaringen gewenst hebben van verouderde begrippen, maar – ik herhaal – met dit boek is een grote dienst bewezen aan de Heerlenaren en hun taal. [MVDW]

Het voor- en nageslacht van Theodoor Griens en Anna Maria van Kessel

Wie dit boek openslaat, wordt meteen verast door een pagina 'Hemels Palmhof ofte Groot Getyde-boeck, beplant met godtvruchtige offeningen Van Kerckelijcke Getijden, Litanien, Gebeden, ende Meditatien'. Ze zijn 'meestendeels getrocken uyt de Heylige Schrif-ture, en H.H. Oudvaders, door den E.P. Wilhelmus Nakatenus, Priester der Societeyt Jesu'. Hiervoor twee pagina's huwelijks- en geboortegegevens, 'Memorie den 28 Januarij 1794'. Deze bladzijden zijn afkomstig, zo vermeldt een notitie op pag. 4, uit de familiebijbel van Johannes Wilhelmus Griens en Maria Elisabeth van der Crabben. In dezelfde notitie: 'In de loop der jaren [...] werd deze bijbel gebruikt als een soort trouwboekje en werden de geboortes van de kinderen bijgeschreven.'

Ondanks de beperkingen die o.a. de wet persoonsbescherming stelt, is het een goed en degelijk uitgewerkt geheel geworden, een

keurig verzorgd boek, verlucht met veel afbeeldingen – foto's, gedachtenisprentjes e.d.m.

De afbeeldingen zijn méér dan louter versiering. Zo is er een opname van een zeilschip [pag. 15]; het bijschrift vermeldt dat op zo'n schip 'the Griens family emigrated to Minnesota USA 1 april 1863'. Wat geschiedenis geworden is krijgt de lezer concreet voor ogen. Zo ook bij twee artikeltjes over overledenen wier namen te lezen zijn op een grafsteen [pag. 28], of de afbeeldingen op pag. 23: naast kerk en stadhuis van Echt, een aankondiging van 'openbare verkooping'.

Vanwege de 'American branch' zijn de teksten – uiteraard – ook in het Engels gesteld. In evenzovele hoofdstukken worden de diverse 'branches' behandeld. Een index op familienaam en een pagina 'Noten/Notes' besluiten het boek, een boek dat in zekere zin niet af is, niet af kán zijn aangezien men soms op moeilijkheden stuit: gegevens die ontbreken etc. Dit wordt behandeld in hoofdstuk 10: 'Losse eindjes'. [Zie pag. 141.]

Het is een goed doordachte en keurig verzorgde uitgave geworden.

Ten slotte nog een opmerking in het algemeen: het verdient aanbeveling om alle

publicaties, van welke aard dan ook, aan een zorgvuldige redactie te onderwerpen, zodat missers en slordig of foutief taalgebruik ['zworven ... uit'] kunnen worden onderwerpen. [js]

Luitenant Henckens, Eygelshoven 1760 – Dordrecht 1864

Edouard Henckens; vertaling Hub Latten †

Het feit dat Johannus Leonardus Henckens [geboren in 1780] in december 1002 het ouderlijk huis in Eygelshoven verliet om in militaire dienst te gaan en het daar, zoals later bleek, ver te brengen, was voor de stichting *Eygelshoven door de Eeuwen* heen een gereede aanleiding om over hem een boek uit te geven,

Het is een door wijlen Hub Latten vertaal-

Luitenant Henckens
 † Eygelshoven 1780
 † Breda 1864

de in 1910 in het Frans verschenen, door Edouard, de zoon van de hoofdpersoon, geschreven bewerking van een nauwkeurig bijgehouden dagboek uit de jaren 1803-1816. Het boek bevat bijna 100 foto's en andere illustraties, die een en ander sterk verhelderen. Het is vooral van belang door de verweving van de geschiedenis van een Eygelshovenaar met de algemene geschiedenis, zo interessant in die tijd en vooral getekend door de veldtocht van Napoleon naar Rusland, waar Henckens aan deelnam.

Een lid van de Academie Française, Pruderie Masson, schreef in 1910 een voorwoord dat als een recensie gelezen kan worden. Gelukkig wordt ook voldoende aandacht besteed aan de kinderjaren van Henckens, die onder meer bij de Dominicanen in Sittard op school zat en bij de intocht van de Fransen in 1794 zag dat één van hen de pastoor van Eygelshoven zijn nieuwe laarzen afpakte in ruil voor zijn versleten laarzen. Verder zien we hem als militair in Zwitserland, Italië, Hongarije, Oostenrijk, Frankrijk, Polen en natuurlijk Rusland en ook bij de slag bij Waterloo in België. Naast de feiten die we ook in het kort in de geschiedenisboeken tegenkomen zijn in dit boek vooral de details en de kleine dagelijkse gebeurtenissen verhaald, die met veel waarnemingsvermogen zijn beschreven. Zo lezen we over vrouwen [blz. 35], haardracht [blz. 56], talenkennis blz. 8 en 165], grappen [blz. 110], paarden [blz. 114, 167 en 181] en inkwartiering [blz. 117] en natuurlijk uitgebreid over de brand van Moskou en wat daaromheen gebeurde, op 15-17 september 1812.

Hoewel Henckens zelf zegt dat '*opscheppen niet in zijn aard ligt*' [blz. 138] lijkt hij in veel opzichten op der Kuëb van Heerlen met dit duidelijk verschil dat laatstgenoemde nooit heeft bestaan maar slechts een gefantaseerd romanfiguur is.

In een bijlage geeft Wim Nolten bijzonderheden over het voorgeslacht van J.L. Henckens [zijn eerste naam wordt op verschillende wijzen gespeld] en laat ons ook weten dat

hij niet in Breda gestorven is, zoals het omslag met grote letters vermeldt, maar in Dordrecht, maar wél in 1864. [MVDW]

Het Lindeplein; 90 jaar oud maar fijn om er te wonen en te werken.

Door Jan Teunissen. Heerlen 2005.

Uitgave in eigen beheer.

Niets nieuws is het dat Heerlen in de twintigste eeuw een enorme stedenbouwkundige ontwikkeling heeft gekend. Eén van de mooiste pleinen is het door architect Jan Stuyt ontworpen Lindeplein, nu het De Heseleplein. Bekend is het plein van het statige voormalige LTS-gebouw. De auteur geeft in woord en beeld wetenswaardigheden weer over de topografie en hoe de omgeving van het plein in de twintigste eeuw zich heeft

ontwikkeld en wie er woonden en werkten. Alles over het plein is gedocumenteerd. De aankoop van de grond, de vondsten uit opgravingen uit de Romeinse tijd en natuurlijk een hoofdstuk over de school en de ir. Dingerbank die nu nog op het plein is te vinden. Ook de gebeurtenissen in de beide wereldoorlogen komen aan bod. De Eerste Wereldoorlog komt er daarbij met één alinea en één foto wel wat bekaaid van af. Daarna – leuk om te lezen – een hoofdstukje over de jeugd en het kattenkwaad dat ze hebben uitgehaald. Het meest uitgebreide hoofdstuk wordt ingenomen door de beschrijving van

alle panden die aan het De Hesseleplein liggen. Jan Teunissen geeft de namen van bewoners van de panden. Soms loopt dit door tot 2005, soms echter blijft de bewoningsgeschiedenis steken in de jaren '30. Met iets meer hulp van de medewerkers van het Stadsarchief en van de afdeling Burgerzaken van de de Gemeente en met raadpleging van de registertjes van de Heerlense bevolkingscontroleurs en kadastrale gegevens had het overzicht van bewoners en eigenaren echter met weinig moeite volledig kunnen zijn. Of mocht de auteur niet alle namen van huidige bewoners publiceren? Het boekwerkje heeft een aardige documentaire waarde en zou wat mij betreft nog aangevuld mogen worden met meer biografische gegevens van de bewoners. Het boekje is in te zien in de bibliotheek van het Stadsarchief in Heerlen. [RB]

Nooit vergeten - Heerlenaren en hun verhaal over de 2e wereldoorlog

Eind 2005 is een nieuwe DVD over Heerlen uitgekomen met ervaringen van destijds jonge Heerlenaren tijdens de Tweede Wereldoorlog. De interviews worden afgewisseld met film- en radiofragmenten uit die tijd. Bijzonder zijn de opnames van de intocht van de Duitsers in Heerlen, die van een verbazingwekkend goede kwaliteit zijn. De DVD geeft de kijker een goed inzicht over hoe jongeren een oorlog zien: van roekeloze onwetendheid tot intrieste verbazing en boosheid. Duur van deze documentaire met hoge educatieve waarde: 44 minuten. De DVD is ver-

krijgbaar tegen een prijs van 10 euro aan de balie van het Stadsarchief in Heerlen. De DVD is een coproductie van Peter Pauwels en Martin van der Weerden, die samen met cameraman Rob Kessels ook de eindmontage en het commentaar verzorgden. Voor de totstandkoming van de film kregen ze belangenloze medewerking van de Gemeente Heerlen, Stadsarchief Heerlen en het Bernardinuscollege. De geïnterviewden zijn: Hans Ludwig, René Begas, Sjef Dolmans, Alex Sniijders, Frans Sonnevill, Jacob Kessels en Ria Sips. [RB]

*De redactie van
Het Land van Herle
wenst u een voorspoedig
2006*